

ARGUS

Brit smult wekelijks van bonen uit blik. 24

Populisme

Caroline naait boeren oor aan. 6

Mussolini, de verleider. 8

Wilders: 'Ik ben iedereen.' 8

Dikke Freddy

Nederlandse toestanden in België. 17

Thuisloos beeld

Museum heeft tabak van Marius van Beek. 10

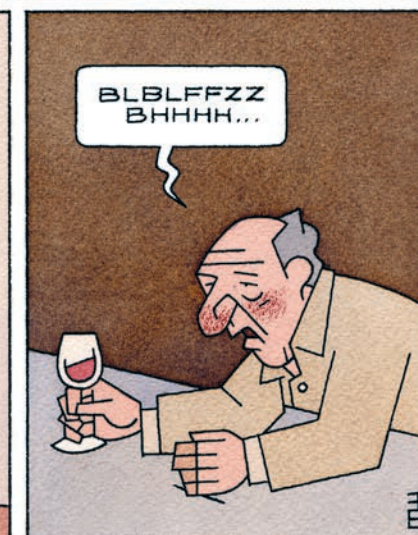

Gurre-Lieder

Fijne vervanging van de Matthäus. 18

Biografie Gevoelige tenen, en *Singing' in the Rain* ontbreekt. 23/24

MICHEL WIJDEVELD M E N S I N D E W O S M O E

Peter van Hugten

(1949-2023) Kleine kunst. 5

Marseille

Boevenstad richt zich op. 14

- Congo** Zes miljoen doden... 2
- Taal** Een soort van Appel. 2
- Horeca** Woningnood lichtpunt. 3
- Steunpilaren** Tessel, Paula en de anderen. 4
- Frenkel Frank** Nooit zonder foulard. 12
- Marwan Barghouti** Palestijnse Mandela. 16
- Boeken** Verbranden verschaft helderheid. 20
- Heintje** 'Ga maar weer voetballen.' 23

Verdriet

Het was voor *Argus* een verdrietige kerst. Tekenaar Peter van Hugten overleden (zie pagina 5) en Ed Schilders moet door persoonlijke omstandigheden zijn vaste rubriek op pagina 23 beëindigen.

Vanaf de eerste *Argus* was hij erbij. Middestandspoëzie was lang zijn onderwerp. Van de slagzinwedstrijd anno 1949 van de Tilburgse brood- en koekbakker Smarius (plaatsgenoot!)

*Banket, beschuit en koekjes/
De lekkerste op aard.*

*Ik dacht 'Wat is 't leven/
Toch zonder Smarius waard'*

tot Willem Elsschot als copywriter.

Het drukkersvak trok ruimschoots zijn belangstelling, en zo kon hij het zetduiveltje in bescherming nemen dat geheel ten onrechte veel redactionele dwalingen in zijn schoenen kreeg geschoven.

Daarna ging het over het boek in al zijn facetten en dan bedoelde hij ook alle facetten. Want een boek kun je natuurlijk ook gewoon naar iemands hoofd gooien. De laatste maanden stortte hij zich op de *bouquinistes*, de boekverkopers aan de Seine. Een prachtreesje.

Gelukkig heeft hij aangekondigd incidenteel nog op te duiken. Want Schilders vertegenwoordigt veel van wat ons krantje wil zijn: misschien niet altijd even urgent, maar curieus – en prima geschreven. En nog leerzaam ook. Kortom, we zijn hem dankbaar.

Op zijn plek zal Frank van Dijl actuele bijdragen leveren die we in de wandeling literaire roddels noemen. Geheel ten onrechte. Alles wat hij optikt is waar.

REDACTIE ARGUS

Versijnt tweewekelijks

Hoofredactie Paul Arnoldussen en Rudie Kagie

Eindredactie Bert Brevoord, Ingrid Brouwer en Paul Westink

Redactie Mark Blaisse, Martje Breedt Bruijn, Frank van Dijl, John Jansen van Galen, Kasper Jansen en Michaja Langelaan
redactie@arguspers.nl

Webredacteur Erik van Erp

Vormgeving Lucy Prijs
Letter logo Richard Keijzer

Organisatie Irene Philippen
Uitgever Stichting Arguspers
Keizersgracht 337,
1016EG Amsterdam
info@arguspers.nl

Druk APG Diemen

Jaarabonnement: € 69,- (24 nummers)
Twee jaar voor € 128,-
Abonneren kan via de site www.arguspers.nl
Abonnementenservice tel.: 088-1102043
Volg ons op
www.facebook.com/argusopiniekrant/

Het is maar Afrika

door MARK BLAISSE

Cijfers over aantallen doden hebben niet allemaal hetzelfde gewicht. Eén Nederlands slachtoffer van oorlog en geweld haalt eerder de voorpagina dan, zeg, een bus met vijftig Libische regeringssoldaten die door rebellen is opgeblazen. Dagelijks bereiken ons cijfers over doden in Gaza en Israël. Af en toe is er in kranten nog plaats voor Oekraïense slachtoffers, maar de frequentie is duidelijk afgenomen sinds Hamas Israël aanviel. Israëlische doden vinden we nu eenmaal belangrijker dan Krimdoden.

Te midden van al die cijfers is er één dat aan veler aandacht is ontsnapt: de ruim zes miljoen slachtoffers van de Congolese burgeroorlog, die al drie decennia woedt. Zes miljoen! Net zoveel als... precies. Plus 6,5 miljoen Congolese vluchtelingen die de afgelopen jaren hun heil bij de burens of nog verder weg hebben moeten zoeken. Alleen al de laatste twee maanden waren dat er een half miljoen.

Is het beschrijven van de Congolese burgeroorlog, waarbij meer dan honderd splintergroeperingen zijn betrokken, soms te ingewikkeld? Of is er sprake van een onbewuste desinteresse in Afrikaanse conflicten, om niet te zeggen van latent racisme?

Hoe anders te verklaren dat het lot van de inmiddels ruim veertig miljoen andere Afrikaanse ontheemden en ontelbare miljoenen doden ook allang geen nieuws meer is? Wonen die 'vreemdelingen' te ver van ons bed om compassie te verdienen? Kunnen media en publiek inderdaad oorlogsmoe worden van het zoveelste drama in de zestien Afrikaanse landen, waaronder Mali, Kameroen, Burkina Faso, Zuid-Soedan, Mozambique en dus ook de Democratische Republiek Congo (DRC), die op dit moment in een (burger)oorlog zijn verwickeld?

De crisis in de DRC mag terecht vergeten worden genoemd. Toch gaat het om veel meer dan een 'simpele' stammenoorlog. Het is touwtrekken om de reserves goud, olie en vooral coltan, een belangrijk ingrediënt voor het ontwikkelen van mobiele telefoons en elektrische auto's. De wereld kijkt toe en verbaast zich er hooguit over dat kinderen in mijnen werken en sterven. Is fatalisme op zijn plaats omdat het 'daar' nu eenmaal zo gaat?

De laatste twee jaar is de burgeroorlog in het oosten van Congo, rond de regionale, door antigouvernementele troepen bezette hoofdstad Goma, intensiever geworden. Aan de ene kant staat de M23, een

meedogenloze groep rebellen, zeer waarschijnlijk gesteund door Rwanda; aan de andere kant het slecht georganiseerde en ongedisciplineerde Congolese leger, dat zich misdraagt in plaats van veiligheid te bieden. Ter compensatie heeft de regering duizend Roemeense huurlingen ingezet, voormalige soldaten van het Vreemdelingenlegioen, die Saké, de op een na belangrijkste stad in het oosten, moeten verdedigen tegen M23.

De president van de DRC, Félix Tshisekedi, doet intussen zijn politieke belofte van 'Eenheid, Veiligheid, Welvaart' allesbehalve eer aan. Integendeel, hij gooit olie op het vuur, roept op tot moord op de interne vijand en tot een oorlog met buurland Rwanda. Hij vergeleek Rwanda's leider Paul Kagame onlangs met Adolf Hitler. Als de Hongaarse premier Viktor Orbán de Israëlische premier Benjamin Netanyahu met Hitler vergelijkt, is dat wereldnieuws. Maar Tshisekedi?

Intussen zijn het vooral vrouwen die het in Congo moeten ontgelden. Verkrachten zijn aan de orde van de dag. Het is voor tien-duizenden meisjes en vrouwen 'meewerken' of vermoord worden. Maar op veel medeleven hoeven ze niet te rekenen. Het is tenslotte maar Afrika.

Soort

Paulien Cornelisse schreef in haar 150 woordencolumn in *de Volkskrant* over een jongeman die net ontzettend zware gewichten heeft getild, 'maar nog zwaarder lijkt zijn telefoon. Heeft hij een re-

TAAL

latieprobleem? Hij zit om zijn telefoon gekruld als een soort gespierde garnaal.' Een soort gespierde garnaal? Welke soort gespierde garnaal zou het kunnen zijn?

Deze vraag is uiteraard niet relevant, omdat het hier niet gaat om een bepaald type gespierde garnaal: 'een soort'

heeft hier de betekenis 'min of meer'. Het kan ook duiden op een figuurlijke betekenis, net als in 'Ik liep tegen een soort muur'.

Vooraf 'een soort van' heeft de afgelopen jaren sterk aan populariteit gewonnen, waaraan de invloed van de Engelse pendant *a sort of* niet vreemd zal zijn. Ik kon onder meer de volgende zinnen met 'een soort van' noteren:

Een heleboel ouders zijn een soort van zichzelf kwijtgeraakt (over ouders die slachtoffer van de toeslagenaffaire zijn geworden)

– Hij heeft nog maar een paar uren per dag waarop zijn geest een soort van helder is.

– Het is net of ik beland ben in een soort van derderangs horrorfilm.

– Het is een soort van rust vin-

den in het pijn lijden (wielrenster Demi Vollering na een slopende tijdrit).

Een soort van verschijnt ook in boektitels: *Een soort van sterven* van Bettina Drion, *Een soort van troost* van Philip Huff en *Een soort van liefde* van Alicja Gescinska. Met het lied *Een soort van won* Jurrian van Dongen zelfs vorig jaar de Willem Wilminkprijs. Het gaat over misbruik van een tienermeisje: 'Als niemand het weet of aan haar ziet, bestaat het een soort van niet.' In de tekst komt een soort van vier keer voor, waarmee het lied meteen een soort van kampioen is als het gaat om het gebruik van die woordcombinatie.

RENÉ APPEL

Vincent Mentzel / De Tegenpartij

Het heeft ruim veertig jaar geduurd, maar uiteindelijk hebben F. Jacobse en Tedje van Es, alias Kees van Kooten en Wim de Bie, toch gelijk gekregen met hun Tegenpartij. Die is in 2023 gearriveerd op het Binnenhof en niet zo'n beetje ook. Een Tedje van Es is nu voorzitter van de Tweede Kamer, en een F. Jacobse, het enige partijlid, heeft bijna veertig zetels in het parlement weten te veroveren. Het lijkt een bizar toneelstuk, maar het is echt waar.

Met veel kabaal en getoeter scheurt in 1981 een open auto over het Binnenhof, het democratische hart van ons parlement te Den Haag.

Een cameraploeg volgt de twee mannen in de auto, meestergrimeur Arjen van der Grijn staat paraat.

Met piepende remmen stopt de auto en de twee Haagse jongens met vetkuiwen werpen een vernietigende blik naar de fotograaf. Daarna rijdt de auto vol gas het Binnenhof af, onder de historische poort door, de Vijverberg op, gevolgd door de cameraploeg. Een lokale diender staat verbijsterd te kijken, een handjevol keurige Binnenhofbezoekers staat aan de grond genageld. Zij kunnen hun ogen niet geloven:

Jacobse en Van Es hebben met hun Tegen-

partij het Binnenhof veroverd. En niet zo'n beetje ook.

Wat een ongelooflijk vooruitziende blik hebben Kees van Kooten en Wim de Bie toen al gehad, in november 1981. Schreeuwend en inspelend op het onderbuikgevoel van de Nederlander heeft in 2023 een heuse Tegenpartij het Huis van de Democratie veroverd.

In het gerenoveerde parlement aan het Binnenhof verdienen de mannen van toen de eer die belangrijke politici toekomt. Een 'Jacobse en Van Es Zaal' is toch wel het minste.

door FRANK VAN DIJL

Wat kunnen horecaondernemers toch klagen. Is het niet omdat er geen personeel te krijgen is, dan is het wel omdat de bierbrouwerijen hun prijzen hebben verhoogd. Is het niet omdat de zon schijnt (want dan moet het terras uitgezet), dan is het wel omdat het regent (want dan moet het terras binnengehaald). Niet te ontkennen valt dat de Nederlandse horeca – en natuurlijk niet alleen de Nederlandse – in de coronajaren flinke klappen heeft gehad. Maar gelukkig ontwaart Florentine Rijkmans, directeur van de Horecava, de jaarlijkse beurs voor horecaondernemers, licht aan het einde van de tunnel: 'Huizen-crisis jaagt Gen-Z de horeca in.' Door de crisis op de woningmarkt blijven jongeren die zijn geboren na 1997 steeds langer bij hun ouders of op een studentenkamer

Horeca rekent zich rijk

wonen, waardoor hun sociale leven zich veelal in de horeca afspeelt, lezen we in een persbericht onder de hierboven geciteerde alarmerende kop. 'De gemiddelde wachttijd op een sociale huurwoning is voor starters 10,8 jaar en de gemiddelde prijs voor een starterskoopwoning is € 329.000,' heeft Florentine Rijkmans becijferd. 'Een lekkere cappuccino is dan een stuk bereikbaarder dan een eigen huis.'

Een enorme opsteker dus voor de horeca. De jeugdige clientèle ziet, juichen ze bij Horecava, 'buiten de deur eten en drinken als een beleving, of het nu gaat om een snelle 'havercappu' om de hoek of een diner in een sterrenrestaurant'. (Havercappu is *newspeak* voor een cappuccino met havermelk.)

Gen-Z is bovendien 'gewend aan

goed functionerende technologie, snelheid en efficiëntie'. De horeca-professional weet dan wat hem/haar te doen staat: erop inspelen. Want het ongemak van de een betekend handel voor de ander. De organisatie van de horecavakbeurs spreekt handenwrijvend van 'de eerste generatie die zo vaak uit eten gaat en gewend is geraakt aan bestelgemak en kant-en-klaarmaaltijden. Zelf koken is voor hen in de toekomst meer een hobby dan een noodzaak.'

Maar laat horecaondernemers wel op hun hoede blijven, want: *One day you're in, the next day you're out*. Online zichtbaarheid, en daarmee de mogelijkheid om online te reserveren, is van cruciaal belang, want gewoon opbellen of er misschien nog een tafeltje vrij is, daar doet die generatie niet aan.

'Horecazaken komen ook niet meer weg met een standaard menukaart. Gen-Z wil de laatste eet- en drinktrends op de kaart zien en volop vega(n) en gezonde opties hebben.'

Biedt Generatie Z, als die dan zo op horecabeleving is gericht, misschien zelf een oplossing voor het personeelsprobleem waarmee restaurant- en caféhouders kampen? Ook daar is over nagedacht. 'Deze generatie vindt het helemaal niet erg om hard te werken, als ze maar weten waarom ze het doen,' berichtte de Horecava eerder in een persbericht. Florentine Rijkmans wist toen al: 'Generatie Z heeft weinig gevoel voor hiërarchie. Een opdracht wordt niet klakkeloos uitgevoerd, er wordt gevraagd waarom het gedaan moet worden.'

Je kunt haar dus maar beter te gast hebben, de jeugd van tegenwoordig.

Reddingsboeien in de journalistiek

door JOHN JANSEN VAN GALEN

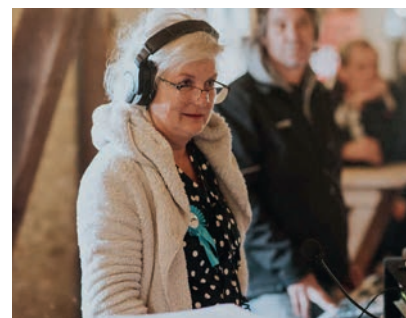
Arendo Joustra werd als hoofdredacteur van *Elseviers Weekblad* dezer dagen na bijna een kwart eeuw opgevolgd door Hella Hueck, en daar kijkt tegenwoordig niemand meer van op. Maar lang, te lang, bleven vrouwen in de journalistiek nagenoeg onzichtbaar. Pas na een halve eeuw werkzaam te zijn geweest in die sector besef ik: 'steunpilaar' is een mannelijk woord, maar in elke redactie waar ik deel van uitmaakte, was een vrouw de steunpilaar, de reddingsboei, je laatste toevlucht. Onder de artikelen prijken de namen van de heren redacteuren; soms stond in het colofon wie de redactiesecretaresse was, maar dan wist je nog niet welke centrale rol die vervulde bij de krant of het tijdschrift dat voor je lag.

Sommige bewierookte journalistieke producties zouden zonder deze vrouwen zelfs in het geheel niet zijn verschenen. Levendig herinner ik mij Tessel Blok, op woensdagmiddag in Amsterdam moederziel alleen aan de bar van sociëteit Arti et Amicitiae. Met een glas wijn zat ze te wachten op Joop van Tijn, die de baas was van het VPRO-radio-

programma *Welingerichte Kringen*, maar ('schnabbel elders') meestal niet kwam opdagen. In arren moede dronk ze haar glas leeg, waarna ze zelf voor die vrijdag de gasten bedacht en belde. Zoals niet zelden bisschop Bömers van Haarlem, altijd bereid om zich nog maar weer eens door Hugo Brandt Corstius de mantel uit te laten veegen. Maar Van Tijn ging met de eer strijken.

De legendarische Riet Lina van *de Volkskrant*, de onverwoestbare Trinette Koomen van *De Groene*, de goedlachse Elly Koekenbier van *Het Parool*: ze droegen hun redacties als op vleugels van engelen en hielden de boel op cruciale momenten bij elkaar. En niet te vergeten Paula Glerum, kort voor Kerstmis overleden, bijna 80, die sinds de 'paleisrevolutie' van de jaren zestig over de redactie van *Vrij Nederland* waakte 'als een moederkloek', zoals oud-VN-redacteur Rudie Kagie zegt. "Paula wist alles, regelde alles, deed de fotoredactie en hield als enige altijd het hoofd koel te midden van de chaos."

De redacteuren waren meestal mannen die elkaar soms het licht in de ogen, de ruimte in de kolommen, de zendtijd niet gunden. Voor die vrouwen stond het belang van

Dini Bangma FOTO OVT

het blad of het programma voorop, voor die mannen uiteindelijk hun eigenbelang. Hebben vrouwen minder geldingsdrang en meer gevoel voor het gemeenschappelijk belang? Vaststaat dat ze meestal lang in dienst bleven, waardoor ze vanzelf de belichaming en vertolkster werden van een collectief geheugen.

Toen Dini Bangma onlangs na veertig jaar afscheid nam van de VPRO, hield ik mijn hart vast voor het geschiedenisprogramma *OVT*. Weliswaar heeft zo'n programma een redactie van belezers en welbespraakte heren, maar het kwam er ten slotte op aan wekelijks de juiste gesprekspartners voor hen op de juiste tijd in de studio te krijgen, en dat speelde zij telkens weer klaar.

Toen ze in de jaren tachtig aantrad, was ze erg jong en erg Fries, maar ze groeide snel in haar rol en werd ten slotte de spil van het programma, altijd loyaal en goedgehumerd.

Over Riet Lina schreef Peter de Waard in zijn rubriek *Het eeuwige leven* in de *Volkskrant* dat ze 'formeel de linker- en rechterhand' van de hoofdredactie was, maar 'ze deelde daarnaast drie decennia het lief en leed van de redacteurs op de krant, die ze van haver tot gort kende'. Velen dichtten haar de eigenlijke macht toe. Maar dat vernamen de lezers pas toen Riet was overleden. 'Zij was de loods als de kapitein met zijn schip in gevaarlijk vaarwater raakte.'

Frieda van Mondfrans en Joosje Noordhoek bij de *Haagse Post*, Leonie Smit en Astrid Nauta (die onlangs ook afscheid nam) bij de VPRO: ik kan nog even doorgaan. Zonder hen was er van die spraakmakende publicaties en programma's weinig terechtgekomen. En soms vraag ik mij af: zou het in andere sectoren net zo zijn? Zouden vrouwen ook de stabiele kracht vormen achter de schermen van scheepvaartmaatschappijen en bouwondernemingen?

Peter van Hugten contra het modderen

Engeland had Aubrey Beardsley, Frankrijk had Félix Vallotton, maar wij hebben Peter van Hugten, schreef Arjan Peters in 2018. Dat 'wij' ging toen over *de Volkskrant*, nadien troffen ze elkaar weer in *Argus*.

Nog een treffend citaat uit dat stuk, verschenen bij het veertigjarige jubileum van Peter bij het ochtendblad: 'Zelf wil hij er niet van weten, daarom zeg ik het hier: zonder dat de lezers het lijken te beseffen, krijgen ze van hem altijd een kunstwerk aange-reikt.'

Voordien had de tekenaar voor de *NRC* gewerkt, hij was ook nog docent aan Gerrit Rietveld Academie (1980-1995) en de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten (1979-2000). En dan waren er ook nog de honderden boeken die hij illustreerde en van een omslag voorzag. Op kleine boekjes, bibliofiel graag, was hij ook dol.

In oktober 2022 meldde hij zichzelf bij *Argus*, middels een ansichtkaart met voorop een eigen tekening. Deze enthousiaste abonnee had al een speciaal plekje in gedachten: een hoekje op pagina 24. 'Daar modderen jullie de laatste tijd een beetje mee.' Hij had wel een punt, maar we waren daar al modderend net met een nieuw rubriekje begonnen, en om dat nu meteen de nek om te draaien...

Bovendien: politieke tekeningen – dat was zijn bedoeling – zijn actueel, dus die horen voorin, is het verder niet zo rationele uitgangspunt. Geen probleem, op 7 november verscheen zijn eerste prent. Die was onbedoeld in zwart-wit – technisch probleempje. *Argus* ontbeert een werkvloer, we functioneren dankzij hedendaagse communicatiemiddelen en die hadden nou net niet de voorkeur van Peter, waardoor zijn werk ons op wat omslachtige wijze bereikte. Makkelijk oplosbaar. Hij was niet de meest toegankelijke tekenaar, het duurde soms even voor bij ons het kwartje viel. Wie is dit? Waarom slingert dat broekje in dat hoekje? Maar wat gaf het, het waren zo al pareltjes.

Die eerste maand publiceerden we ook een introductiestukje rond hem. Peter aan de lijn: echt geweldig was het

Peter van Hugten, zelfportret

Op zijn begrafenis was *Le Jour d'Avant* van Yann Tiersen te horen. Wat een prachtmuziek. Ook op YouTube.

PAUL ARNOLDUSSEN

Omslagtekening van *O, die jongen? Die heb ik ook gekend.*

Genadeloze non-diagnoses

door TOM PAUKA

In de eerste dagen van het nieuwe jaar maakten Brent Appelman en Rob Wüst, twee onderzoekers van het VUmc in Amsterdam, bekend dat het post-Covid vermoeidheidssyndroom een fysieke oorzaak heeft: microscopisch kleine energiecentrales in de lichaamscellen van de patiënt functioneren niet. Punt uit. Hiermee wordt een dikke streep gehaald door de bewering dat post-Covid een ingebeelde ziekte is. De gangbare opinie was tot nu toe dat vermoeidheidsklachten gezien moesten worden als een vorm van aanstelleritis. Ga lekker gymnastiek doen en/of een potje hardlopen, dat was het meest gehoorde advies, bewegen is altijd goed.

Ik kreeg een lange brief van een vriendin die heeft geleden onder deze genadeloze non-diagnoses en heel blij is met de ontdekking van de twee Amsterdamse onderzoekers. Een paar fragmenten:

"Tom, ik schrijf in de ik-vorm maar man en kind kampen met hetzelfde. Regelmatig krijgen we de vraag: 'Hebben ze nu nog niets?' En steeds voelt het bezwaarlijk dat ik dan weer mijn schouders op moet halen en vertellen dat ze het gewoon niet weten. Zo kreeg ik in 2020 een revalidatietraject aangeboden door mijn ex-werkgever, maar als ik er een dag was geweest dan had ik in de volgende dagen koorts, hoofdpijn, spierpijn en zenuwpijnen. Natuurlijk verzweeg ik dat niet, maar... 'bewegen is goed', dus vooral doorzetten. Ik voelde mij steeds verder achteruitgaan, en op een dag was het gewoon klaar, ik kon niet meer. Maar ik voelde me een aansteller. Dus toch maar weer fysio. Eén à twee keer per week bejaardengym. Toen kreeg ik een enorme terugval en de klachten verergerden. Regelmatig zat ik bij de huisarts, huilend, soms bijna smekend of hij alsjeblieft wat voor mij kon doen. Uiteindelijk naar een revalidatiecentrum met een eigen post-Covid-traject. Maar net als bij de bejaardengym: niet meer kunnen slapen, koorts, hoofd, zenuwpijnen. Toen een gesprek met de psycholoog van het project. Zij concludeerde: ppts of bum-out. En tja, dat konden ze hier niet behandelen. Dus eh... terug naar de huisarts.'

'Uiteindelijk deed ik ook dingen ver buiten mijn comfortzone. Klankschaaltherapie, zouttherapie, vitamintjes, een medicijn dat paarden krijgen tegen wormen. Antidepressiva. Reiki. Acupunctuur. Heeft goud geld gekost, wordt allemaal niet vergoed door de verzekering.'

'En dan krijg ik, een paar dagen geleden, dit verhaal onder ogen. Twee onderzoekers in Amsterdam hebben het vastgesteld: post-Covid heeft een lichamelijke oorzaak. Pffff. Dan moet ik echt wel ff huilen. Gewoon omdat het voelt als: eindelijk word ik geloofd. Nu kan ik zeggen: Zie je nou wel? Ik ben niet gek of overspannen. Lichamelijke of emotionele belasting put ons uit, hoe klein die belasting ook is. Ook dit bericht aan jou, Tom, tik ik niet in één keer, nee, daar doe ik een paar dagen over, want na vijf minuten gaat mijn brein rare dingen met me doen, zie ik wazig en word ik duizelig.'

'Ik weet dat ik een hele tijd geleden aan je schreef dat het toen mijn laatste bericht zou zijn over ons en covid, maar dit wilde ik toch even met je delen. Want mocht je iemand als ik in je omgeving hebben, toon begrip en geef een knuffel.'

advertentie

Word lid!

Met uw steun kunnen we blijven opkomen voor uw belangen én mooie programma's maken. Dat wilt u toch ook? **Word dan lid voor € 8,50 per jaar!**

Uw voordelen als lid:

- Gratis advies van MAX Ombudsman
- 5x per jaar het MAX Ledenblad
- Toegang tot ledenactiviteiten

slechts

€8,50

per jaar

ikwordlidvanmax.nl of

bel 0900-5555 000

€0,10 p/m

Samen

‘Beleid BBB killing voor de boer’

Nu Caroline van der Plas namens haar BoerBurgerBeweging in Den Haag is aangeschoven om een kabinet te formeren, denken de boeren van Nederland vermoedelijk dat hun kostje gekocht is. Maar dan komen ze volgens ‘plattelandspresident’ Gerard Rooijackers bedrogen uit.

door JOHN JANSEN VAN GALEN

‘Het beleid van BBB is funest voor het platteland,’ zegt Rooijackers (1962), ‘doordeweeks cultuurhistoricus en op zondag etnoloog’. ‘Als het wordt uitgevoerd is over 25 jaar nog maar de helft van de boeren over.’ En hij voegt er voor haar een ongevraagd advies aan toe: ‘Maak Aalt Dijkhuizen geen minister van Landbouw! Dat wil Caroline graag, maar hij is de man van het Wageningse *old boys network*, dat schaalvergroting en intensivering van het agrarisch bedrijf als ideologisch dogma heeft. Het beleid dat BBB voorstaat is *killing* voor de boer.’

Zo, die zit. En die zal hard aankomen ook, want Rooijackers staat nu juist bekend als ‘plattelandspresident’, altijd op de bres voor de belangen en de cultuur van het platteland. ‘Ik ben een *campagnard*,’ beaamt hij. ‘Ik houd van het platteland, ik woon er, in de Dordogne en het Land van Maas en Waal, en ik betreur ook dat de leefbaarheid van het platteland zo sterk onder druk staat. BBB draagt weliswaar een romantisch beeld van de boer uit, maar ik houd nu eenmaal van romantici en kan daar een eind in meegaan.’

Met een zekere sympathie leest Rooijackers dan ook hoe sterk BBB de nadruk legt op ‘plattelandscultuur’. ‘Die zetten ze heel erg voorop, dat is veel breder dan alleen iets van boeren, wat natuurlijk ook electoraal van belang is. En het is ook levende werkelijkheid: de wens niet te willen leven in een anonieme omgeving en de wetenschap dat je, als het erop aankomt, van elkaar afhankelijk bent. Het gaat om *naoerschapp*, het romantische idee van elkaar nabij zijn. Met als keerzijde van de medaille sociale groepsdruk en conformisme. Het romantische beeld van naoerschapp als harmonieuze *face-to-face community* kan omslaan in een *back-to-back community*, waarin familievetes generaties lang smeuken en er sprake is van stigmatisering en uitsluiting.’

‘Carbidschieten als culturele traditie staat iconisch in het BBB-programma. Men is voor het instandhouden van de plattelandsges-

zelligheid, men pleit voor boerderij-educatie, voor boerderijcursussen en voor een ‘inboeringscursus’. En de publieke omroep moet niet alleen dialectsprekers ondertitelen, maar ook stadse stoepenschijters zoals jij!’

Bij de centrale leuze van BBB, ‘Een gezond boerenverstand voor een gezond boerenland’, heeft Rooijackers echter grote twijfels, omdat de partij in wezen het beleid van de afgelopen driekwart eeuw wil voortzetten. ‘Wist je dat met elke generatie het aantal Nederlandse boeren halveert? In 1950 waren er een half miljoen boeren, in 1975 nog 200.000, omstreeks 2000 bijna 100.000 en nu nog zo’n 50.000. En als het beleid wordt uitgevoerd dat BBB voorstaat, houden we over 25 jaar maar 25.000 boeren over. En dat zijn dan heel grote bedrijven die niets toevoegen aan de kwaliteit van het leven op het platteland.’

‘BBB wil voortgaan op de weg van schaalvergroting en intensivering, met een heilig vertrouwen in technologische innovatie, en daarbij zal juist het soort boerenbedrijven waarvoor de partij zegt op te komen, het kleine gezinsbedrijf, het loodje leggen. Je zag tot voor kort overal de omgekeerde vlaggen met die overalls en dan vaak een klein overalletje ernaast... Nou, boeren die BBB stemmen vanuit het idee ‘dat gaat mijn zoon helpen’ misrekenen zich, want die jonge generatie valt straks uit de rij en er blijven er maar een paar over.’

‘De grote boerenbedrijven spinnen daar garen bij in een enorme verwevenheid – dat is ook een democratische zorg – met de agrofood-industrie, het grootwinkelbedrijf en de Rabobank. Die hebben de individuele boer bij de ballen, want de gemiddelde Nederlandse boer heeft een schuldenlast van 1,2 miljoen euro. Dat zijn dus zeer kapitaalintensieve bedrijven. Aan de andere kant zijn vier op de tien boeren miljonair, wat zich vaak echter niet vertaalt in een hoog maandinkomen. Dus ze zitten in een enorme spagaat.’

Je zou Rooijackers ‘de nieuwe meneer Beerta’ kunnen noemen. Hij trad in de voetsporen van P.J. Meertens die onder die

naam geportretteerd werd in de zeventelige romancyclus *Het Bureau* van J.J. Voskuil. Ook Rooijackers’ voornaamste interesse is de Nederlandse etnologie en zijn collectie is ondergebracht in een museum te Veldhoven, dat 10.000 objecten uit de volkscultuur herbergt. Maar anders dan Meertens, die een wat stijve linkse stadsmeneer was, is de flamboyante Rooijackers, zoon van een kroegbaas, in hart en nieren een Brabantse plattelandjongen.

Hoe kwam die herhaaldelijke halvering van de Nederlandse boerenstand op gang? In het naoorlogse Nederland, verklaart Rooijackers, was er sprake van ‘landhonger’. Er heerste woningnood, steden en dorpen werden uitgebreid ten koste van het agrarisch bedrijf. De bestaande boerenbedrijven waren veelal inefficiënt en armoedig, met te kleine percelen en weinig mechanisatie.

‘Nooit meer honger,’ proclameerde de eerste naoorlogse minister van Landbouw, de ‘iconische figuur’ Sicco Mansholt (PvdA), nog onder de indruk van de hongervinter die uitgehongerde Amsterdammers op fietsen met houten banden en masse naar zijn boerderij in de Wieringermeerpolder had gejaagd. Hij zette vol in op schaalvergroting en intensivering. Maar er was te weinig land om alle boeren een redelijk inkomen te verschaffen.

‘Nederland is vol,’ verkondigde premier Willem Drees in een Nieuwjaars-toespraak en koningin Juliana zei het hem in haar Troonrede na. Er werd, met steun van de boerenstandsorganisaties in de verzuilde samenleving, een actieve bevolkingspolitiek gevoerd. Het betekende dat een half miljoen Nederlanders emigreerden naar Canada, Australië, Nieuw-Zeeland en naar landen in Europa. ‘Dat waren vooral kinderen van kleine boerenbedrijven en landarbeiders zonder grond voor wie in Nederland geen plaats meer was. De echte grondgebonden boeren bleven wel hier.’

Het streven naar schaalvergroting schiep per saldo minder ruimte voor boeren. ‘Want bij de groot-scheepse ruilverkaveling die toen

Gerard Rooijackers

FOTO GERARDROOIJACKERS.COM

werd uitgevoerd, werden kleine percelen samengevoegd tot grote arealen, met aanzienlijke landschappelijke gevolgen. De productiviteit per bedrijf moest omhoog, men geloofde heilig in de intensivering, waarvan Mansholt de architect was.’

Mansholt werd in 1958 de eerste landbouwcommissaris van de Europese Gemeenschap. ‘Om de boeren een goed inkomen te garanderen introduceerde hij in Europees verband de landbouwsubsidies. Dat leidde in de jaren zestig en zeventig tot een melkzee en een boterberg: een gigantische overproductie, doordat de prijzen gegarandeerd werden.’

Die enorme marktproblemen leidden ertoe dat in de jaren tachtig en negentig van een prijsbeleid werd overgegaan op productiebeleid. ‘Dan krijgen we de beruchte quota: voor melk, voor mest. Daarmee werd de productie van boeren redelijk in bedwang gehouden. Nederland had zelf het beste landbouwministerie van Europa,

misschien wel ter wereld. Wij hadden tot enkele decennia geleden het beleid echt in de vingers. Maar tegen alle adviezen in is dat beleid in 2015 losgelaten.’

‘De agrolobby was sterk. Het ministerie was al verzwakt en het is onder het kabinet Rutte I – je gelooft het niet – eenvoudigweg opgeheven. De markt zou het beter weten, met alle huidige narigheid van dien. De melkquota zijn prompt afgeschaft. Oud-minister Gerrit Braks riep nog: doe het in vredesnaam niet! Maar het gebeurde toch en al de dag erna breidde de vee-stapel zich uit.’

Mansholt was in het begin van de jaren zeventig teruggetreden en enorm persoonlijk geraakt door het rapport van de Club van Rome, *De grenzen aan de groei*. ‘Hij probeert dan het intensiverende, schaalvergrotinge subsidiestelsel terug te draaien. Meteen grote demonstraties toen bedreigd werd met het beëindigen van de landbouwsubsi-

dies, want boerenprotesten met trekkers op de snelweg had je ook toen al. Mansholt en zijn opvolgers kregen de geest niet meer in de fles.’

‘En dat probleem is sindsdien steeds versterkt: we weten wat er moet gebeuren, maar er is geen draagvlak voor en dat wordt versterkt door de valse beeldvorming van een geïdealiseerde boer op een harmonisch platteland. Maar we hebben het allang over een industriële landbouw, en de infrastructuur van dat platteland is niet meer geschikt voor die enorme machines. Het platteland lijdt eronder en erodeert door die schaalvergroting.’

Een eerdere Boerenpartij, die van Hendrik Koekoek, kwam in de jaren zestig juist in verzet tegen de ruilverkaveling, omdat kleine (ook wel keuter-)boeren daardoor broedeloos zouden worden. Maar BBB vertegenwoordigt juist de boeren die de schaalvergroting overleefden, ‘de winnaars’ zoals Rooijackers zegt. ‘Wat de Rabobank

‘goede leningen’ noemt. Maar veel boeren in het middensegment voor wie BBB zegt op te komen, vallen juist in de categorie ‘slechte leningen’. Dat is de paradox die BBB zelf niet ziet: de partij pleit voor het goede platteland waar ik ook van houd, maar haar toekomstvisie berust op intensivering en schaalvergroting, waardoor het platteland verder achteruit zal gaan.’

Wat er moet gebeuren, is volgens Rooijackers duidelijk: ‘Terugkeer naar een grondgebonden landbouw met gesloten kringlopen. De natuur kent geen afval, de Nederlandse landbouw wel en volop, met import van soja waarvoor in Zuid-Amerika wouden gekapt worden, ten behoeve van intensieve veehouderij waarin een overschot aan stikstof als afval wordt uitgestoten en ecosystemen worden verwoest. We moeten inzetten op continuïteit in bedrijfsvoering, maar dat is niet in het belang van de agro-industrie,

die BBB gebruikt als nuttige idioot in het politiek-maatschappelijk debat.’ En ook op ‘eerlijke prijzen voor de boeren die nu onder druk van het grootwinkelbedrijf te weinig betaald krijgen voor hun producten’.

‘De consument is niet bereid en gewend meer te betalen voor gezond geproduceerd voedsel. Voedsel is in Nederland te goedkoop geworden en wereldwijd exporteren we kiloknallers, ten koste van het dierenwelzijn en de leefbaarheid op het platteland.’

‘Een gezond boerenverstand voor een gezond boerenland,’ de centrale leuze van BBB, komt Rooijackers misleidend, zo niet vals voor. ‘In de praktijk kun je al niet meer spreken van een klassiek gezinsbedrijf. De huidige Nederlandse landbouw is ondenkbaar zonder goedkope arbeidsmigranten. Maar de ironie is dat de gemiddelde BBB-stemmer niet zit te wachten op ‘Polenhotels’ of overlast door tijdelijke huisvesting van seizoenarbeiders – die *big business* zijn voor uitzendbedrijven, de exploitanten van deze moderne vormen van slavernij.’

À propos, bestaat ‘het platteland’ nog? Is het niet allang één uitgestrekte buitenwijk van de Randstad en andere grote steden geworden? Is die veelbezongen ‘kloof’ tussen stad en regio geen modern sprookje? Leeft de dorpsgeest nog? In Ermelo op de Veluwe vechten tegenwoordig fans van Ajax en Feijenoord in de dorpskroeg hun vetes uit!

‘Ondanks de schone schijn van onvergankelijkheid is het platteland al eeuwen dynamisch,’ antwoordt Rooijackers. ‘Het gaat om de beeldvorming en die is net zo belangrijk als de realiteit. Het platteland is voor velen iets van een ongerept verlangen, een arcadische wereld die belichaamt wat verdwijnt. Er is een stedelijke beeldvorming over het platteland, zowel positief-arcadisch (tot erotisch aan toe: de hooiberg!) als negatief: achterlijk.’

‘En er is de beeldvorming van de platteland over zichzelf: autarkisch, onafhankelijk, een notie van pastorale puurheid die onschuldig-romantisch kan zijn, maar ook heftig etnocentrisch en uitsluitend, als tegenwicht tegen Randstedelijke decadentie, inclusief wokisme en excuuscultuur. Het gevoel door het westen ongehoord te zijn en niet serieus genomen te worden, als een sluitpost ‘aan de achterste mem’ te hangen, is electorale brandstof voor de BBB, net zo explosief als het gas in de carbidbus.’

De erfenis van ‘verleider’ Mussolini

Italië heeft zijn fascistische verleden nooit verwerkt. Het heeft wel de mythe van het antifascisme gekoesterd. Dat schrijft Antonio Scurati, auteur van de trilogie *M – drie fascinerende romans over leven en sterven van Benito Mussolini – in het essay *Fascismo e populismo* dat onlangs verscheen.*

door YVONNE SCHOLTEN

Antonio Scurati is geboren in 1969, opgegroeid in de jaren tachtig en negentig waarin in Italië antifascisme een vanzelfsprekendheid was – en ook vastgelegd in de grondwet. Wat niet wegneemt dat er altijd een neofascistische partij is blijven bestaan. Nu heeft het land al meer dan een jaar een extreemrechtse regering met een minister-president die rechtstreeks is voortgekomen uit de neofascistische jeugdbeweging.

Het verhaal over het fascisme is altijd verteld vanuit de slachtoffers, schrijft Scurati. ‘Wij, de Italianen, waren fascist, we hebben het fascisme uitgevonden, het is de kern van ons recente verleden. Na de oorlog is het uit het collectieve geheugen verwijderd en is de mythe van het antifascisme ontstaan: Het gaf ons de mogelijkheid ons met de

slachtoffers te identificeren en onze verantwoordelijkheid te ontlopen.’

‘Begrijp me goed,’ schrijft hij, ‘ik geloof niet in een terugkeer van de “zwarthemden” die het land terroriseerden in de beginjaren twintig van de vorige eeuw. De bedreiging voor de democratie zit niet in een “tweede mars op Rome” – de bedreiging komt uit het populisme dat zich als een olievlek over het land verspreidt. En niet over Italië alleen. De erfenis van Mussolini is die van Mussolini de populist – Mussolini de fascist kunnen we afschrijven. En de huidige populistische leiders zijn zich van die erfenis in veel gevallen ‘volstrekt niet bewust’.

Terreur was een wezenlijk onderdeel van het fascisme, maar we kunnen dat fascisme niet begrijpen als we het daarbij laten: Mussolini heeft Italië niet alleen dood en verderf gebracht, hij heeft het Italiaanse volk ook weten te verleiden. Dat is de kern van zijn populisme.

‘Ik ben het volk’ – de eerste regel van het Mussoliniaanse populisme. En in *io sono il popolo* volgt *il popolo sono io* – allemaal volstrekt wazige niksigheid maar met een magische uitwerking. Mussolini was journalist – en is dat zijn hele leven gebleven. Zijn artikelen waren – vergeleken bij het hoogdravend geschrijf van de meeste van zijn collega’s in die tijd – revolutionair vernieu-

wend: korte zinnen, iedere zin een slogan. Mussolini leefde van tweets – zou je vandaag de dag kunnen zeggen. Consequent zijn? Dat bestond niet. Zichzelf tegen spreken? Geen enkel punt. Overdrijven? Een gekoesterde kunst.

En wie anders dacht dan hij, was dus per definitie tegen het volk, tegen de natie, een vijand. Die mocht beledigd worden, voor rotte vis uitgemaakt – en uiteindelijk vermoord.

Tweede regel: de aanval op het parlement. Maar “als ik het volk ben en het volk is mij” dan is dat parlementaire gedoe alleen maar

Alles wist hij te verkopen als iets wat op dat moment nou net nodig was

een verlies van tijd, een plek waar corruptie, vriendjespolitiek, elitaire verworvenheden en chaos heersen. Het idee van een “elite” (*casta*) die het volk vernachelt – het bestond toen al. In het parlement zaten alleen maar ‘mummies’ en het Italiaanse parlement zou het fascisme dan ook maar kort overleven.

Derde regel: *guidare seguendo* – leiden door te volgen. Van Mussolini is altijd gezegd dat hij een politiek dier was, dat hij een onnavolgbare tacticus was, een opportu-

nist van het zuiverste water, een draaikont. Maar hij begon zijn carrière in de allereerste begintijd van de politiek van de massa’s en hij had daar een onfeilbare intuïtie voor. Hij leidde de massa niet, maar hij wist haar te bespelen door achter haar aan te lopen. Hij had geen theorieën, geen idealen, geen principes, geen doeleinden – geen strategie, maar alleen maar tactiek. Ons beeld van Mussolini is nog veel te veel bepaald door het beeld van de jaren dertig: de tiran met zijn almacht. Maar Mussolini heeft alles en iedereen om hem heen verdraden en verdraaid: eerst was hij republikein, toen accepteerde hij de monarchie, eerst was hij voorstander van de vrije liefde, toen trouwde hij in de kerk, eerst was hij antiklerikaal, toen sloot hij een pact met het Vaticaan. En dat alles wist hij te verkopen als iets wat op dat moment nou net nodig was.

Vierde regel: angst. Een populistische leider doet nooit een beroep op hoopvolle verwachtingen van de mensen, hij beroept zich op hun angsten. Als geen ander wist hij de angst voor de ‘Aziatische pest’ – de bolsjewieken – aan te wakkeren. De Italiaanse socialist (zijn oude partij waar hij uitgezet was en die hem voor zijn gevoel tot op het bot had vernederd) werden neergezet als landverraders, ‘vreemdelingen’ die hun land zouden uitleveren aan de vijand.

Vijfde regel: Je moest niet alleen bang voor ze zijn, je moest ze

haten. Angst omgezet in haat. Dat wekt energie.

Zesde regel: versimpeling van het moderne leven. Als geen ander voelde Mussolini aan hoezeer de mens overdonderd is door de complexiteit van het moderne leven. Daar was iets heel eenvoudigs tegenover te stellen: de ontkenning, het leven is niet gecompliceerd, het wordt gecompliceerd door... de aanwezigheid van de vreemdeling. Vreemdelingen van binnen en vreemdelingen van buiten. Maar wij zullen je tegen de vreemdeling beschermen. Eventueel met geweld.’

En ander aspect waar Scurati ten slotte op wijst is de ‘lichamelijkheid’ – Mussolini liet zich graag filmen en fotograferen met ontbloot bovenlijf, zwembad, sporten beoefenend. Door buitenstaanders is daar vaak om gelachen, maar het onderschat de potentie van het ‘fysiek communiceren’ in plaats van het ‘intellectueel, rationeel communiceren’. Hij trekt een vergelijking met Vladimir Poetin, maar ook het uitbundig etaleren van emoties door Donald Trump schaarft hij onder die categorie. Het is een winnend principe, want ‘we hebben niet allemaal een universitaire graad, maar we hebben wel allemaal een lichaam’.

Scurati sluit af met een persoonlijk verhaal over zijn generatie. Wel opgegroeid in een cultuur van antifascisme – maar ook van

privileges en gemak. ‘Een voortdurende vakantie. Democratie was voor ons in West-Europa een vanzelfsprekendheid. Maar de antidemocratische geluiden zijn sterk toegenomen: “Wat is dat nou, zo’n parlement? Dat kletst toch alleen maar, dat doet niks. Er moet iets gebeuren, er moet iets veranderen. Hoe dan ook.” – dat zijn de geluiden die we steeds vaker horen. In Italië is het de officiële retoriek geworden van politieke leiders.’

Wat te doen? Het antwoord, schrijft Scurati, is simpel: ‘We zullen moeten strijden. Vechten voor democratie. Een dagelijks gevecht.

Het antifascisme van onze grootouders en ouders moet weer het onze worden

Het antifascisme van onze ouders en grootouders moet weer het onze worden. En we moeten het vernieuwen: niet meer een ideologie maar een gevecht voor democratie naar de beste Europese tradities – volledig, liberaal, allesomvattend.

Antonio Scurati: *Fascisme en populisme, Mussolini nu*
Vertaling Jan van der Haar
Uitgeverij Podium,
€ 14,99 (verschijnt 18 januari)

Benito Mussolini in 1935.

‘Wie zich niet in Wilders vertegenwoordigd weet, bestaat niet echt’

Democratie bestaat al sinds 500 jaar voor Chr. De Griekse staatsman Pericles zag al in dat invloed op staatszaken een recht van velen moet zijn. Het zou tot begin vorige eeuw duren voordat alle volwassen mannen en vrouwen konden stemmen en partijen en kandidaten voor het parlement en andere vertegenwoordigende lichamen.

door JAN HAASBROEK

Pas eind negentiende eeuw komt het democratisch proces echt op gang in kranten, koffiehuizen en politieke partijen. Na de Tweede Wereldoorlog breekt bij filosoof/socioloog Jürgen Habermas en anderen het inzicht door dat democratie meer moet zijn dan deelname aan verkiezingen. Er is behoefte aan een permanent debat in de publieke ruimte tussen staat, markt en burger over belangrijke kwesties, waarover per definitie verschillend wordt gedacht. En nu, in onze 21ste eeuw, onder meer door de finan-

ciële- en coronacrisis, krijgen de kiezers genoeg van de falende liberale democratie en zien we overal de opkomst van populisme, nationalisme, obscurantisme en narcisme. In Amerika, Brazilië, India en Europa steken antidemocratische bewegingen de kop op of nemen autoritaire leiders het voortouw.

De democratie verkeert in slecht weer. Ze wordt belaagd door – deels zelf veroorzaakte of verergerde – crises, affaires en oorlogen. De radicaal-rechtse PVV van Geert Wilders heeft een verbluffende verkiezingswinst geboekt: 37 zetels en bijna 2,5 miljoen stemmen. Achter gesloten deuren proberen PVV, NSC, VVD en BBB onder leiding van *Telegraaf*-columnist Ronald Plasterk uit te vinden of ze een levensvatbaar kabinet kunnen vormen dan wel gedogen.

En weerbare democratie hoort alert te zijn op ontwikkelingen waarin antidemocratische krachten meer ruimte krijgen om het democratisch proces te bruuskieren. Op dit moment is het te vroeg voor concrete acties ter verdediging van onze democratische rechtsstaat. Wel moeten we de ontwikkelingen nauwkeurig volgen, hopen dat het Dilan Yeşilgöz, Caroline van der Plas en vooral Pieter Omtzigt lukt de

populistische aanspraken van Wilders af te zwakken en is het zaak ons voor te bereiden op de vraag hoe wij moeten reageren op onze volgende premier. Wordt dat Plasterk, Mona Keijzer, toch onverwachts Wilders zelf of nog weer heel iemand anders? Hoe stellen we ons te weer als er een regeerakkoord komt met voorstellen die onze democratie of haar instellingen verzwakken? Om nog maar te zwijgen van de mogelijkheid dat de formatie mislukt en nieuwe verkiezingen nog grotere onvrede gaan honoreren.

Wilders is populist en nationalist, het gaat vaak samen. Hij idealiseert wat dichtbij en voorbij is en blokkeert daarmee de oplossing van existentiële, op de toekomst gerichte vraagstukken. In *Wat is populisme* (2017) schrijft Jan-Werner Müller dat de ware populist claimt dat alleen hij het echte en onfeilbare volk vertegenwoordigt. (In Wilders’ eigen woorden uit 2016: “Ik ben iedereen. Wie zich niet in mij vertegenwoordigd weet, bestaat niet echt.”) Daarmee is de populist een gevaar voor de democratie. Want wie zich tegen hem verzet, verzet zich tegen het volk en dat maakt alle oppositie tegen autoritaire leiders onrechtmatig.

Populistisch bestuur poogt het staatsapparaat te gijzelen, de *civil society* te onderdrukken en kenmerkt zich door corruptie en massa-cliëntelisme. Al in 1945 omschreef George Orwell nationalisme trefzeker als ‘de gewoonte om zichzelf te identificeren met een enkele natie of een andere groep, die groep voorbij goed en kwaad te plaatsen en geen andere plicht te kennen dan het behartigen van zijn belangen’.

Het meest overtuigende antwoord op de vraag onder welke condities de democratie ook in de toekomst haar heilzame functie kan blijven vervullen, las ik in *The People vs Democracy* (2018) van de Duitse Amerikaanse Harvardpoliticooloog Yascha Mounk. Hij ziet drie constanten die de democratie sinds haar ontstaan gekenmerkt hebben: een snelle stijging van de levensstandaard, de aanwezigheid van een dominante raciale of etnische groep en massacommunicatie die het exclusieve domein bleef van politieke en financiële elites. In het verlengde van deze drie klassieke constanten, stelt Mounk voor op drie fronten actie te ondernemen.

Als eerste wil hij nationaal en internationaal ongelijkheid reduceren en snel levensstandaar-

den verhogen. Ten tweede wil hij opnieuw bedenken wat ‘erbij horen’ betekent. De belofte van een multi-etnische democratie is daarbij niet onderhandelbaar. Ten derde moeten *hate speech* en *fake news* op sociale media worden gestopt en moeten we weer weerbare democraten gaan kweken via onderwijs en media. Het zijn aanbevelingen die een lange adem vragen en die ook voor onze Nederlandse democratie behulpzaam kunnen zijn.

Alle populisme is identiteitspolitiek. Het idee van een homogeen en authentiek volk is een fantasie. Het volk, zei Habermas al, verschijnt alleen in veelvoud. In zijn zojuist verschenen *De identiteitsval: Het gevaar van groepsidentiteit en het pad naar een gelijkwaardige democratie* laat Mounk zien hoe wokeness extreemrechtse bewegingen in de hand werkt en hoe belangrijk het is dat we niet meegaan in het idee dat leden van verschillende groepen elkaar niet echt kunnen begrijpen.

Het grote gevaar van Wilders schuilt niet eerst en vooral in zijn Koranverbod, zijn ‘kopvoddentaks’ en zijn ‘minder-Marokkanen’-mantra. Want met die items blijft hij een roepende in de woestijn. Gelovigen laten zich niet uit het

veld slaan door een gedrevene die hun godsdienst tot totalitaire ideologie heeft omgekit. Nee, het is vooral Wilders’ geharnaste nationalisme dat hem diskwalificeert voor een sleutel-functie in de landelijke politiek. Als autoritair leider van de grootste fractie zal hij in het parlement een maximum aan tegenspraak uitlokken.

Tot slot. Wordt radicaal-rechts in Nederland steeds invloedrijker of zijn daar geen aanwijzingen voor? Thierry Baudet van Forum voor Democratie piekte in 2019 en heeft nu nog maar drie zetels in de Tweede Kamer. In het voorjaar van 2023 behaalde BBB van Caroline van der Plas zestien zetels in de Eerste Kamer. Najaar 2023 kreeg ze in de Tweede Kamer nog maar zeven zetels.

Wilders is behalve populist en nationalist ook een zeer bedreven politicus. Zal het hem lukken bij volgende verkiezingen zijn sterke positie te behouden of uit te bouwen, of valt ook hij weer terug, net als zijn rechtse kompanen? Pim Fortuyn bereikte zijn electorale hoogtepunt (26 Tweede Kamerzetels) negen dagen nadat hij op 6 mei 2002 was vermoord. Al een paar jaar later verdween zijn LPF-partij uit beide Kamers.

Een vonk in een akker met dor gras

Wat te doen met de destijds opmerkelijke beeldengroep *Het doel van Santiago de Chile* van Marius van Beek? Duidelijk is: Museum Beelden aan Zee in Den Haag wil ervan af.

door WILLEM DE BRUIN

Zijn naam is bij het grote publiek veelal onbekend, maar toch kun je op tientallen plekken in Nederland – in parken, op pleinen en bij openbare gebouwen – het werk van beeldhouwer Marius van Beek (1921-2003) tegenkomen. Een van zijn vroegste beelden (1954) is het monument voor verzetsstrijder Jan van Hoof bij de Waalbrug in Nijmegen. Een van zijn laatste, en misschien wel een van zijn mooiste, staat daar niet heel ver vandaan, op een steenworp afstand van zijn voormalige woonhuis en atelier in Oosterbeek. Op de plek waar tot de Slag om Arnhem in 1944 het gemeentehuis stond, aan de rand van een plateau met een weids uitzicht over de Betuwe, balanceert sinds 2002 op een hoge sokkel *De Vredesengel*.

Zijn zonder twijfel krachtigste beeld – of eigenlijk is het een beeldengroep – is *Het doel van Santiago de Chile*. Het is ook zonder twijfel het meest besproken werk uit zijn oeuvre. Vreemd genoeg is juist dit werk niet meer voor het publiek te zien. Het staat al jaren te verstoffen in het

depot van het Museum Beelden aan Zee. Directeur Brigitte Bloksma wil er daarom vanaf. De Stichting Marius van Beek, die de nalatenschap van de kunstenaar beheert, zou graag met het museum willen praten, maar stuit op dichte deuren.

Het doel van Santiago de Chile is een kunstwerk en politiek statement ineen. Van Beek maakte het in 1974 uit protest tegen de bloedige staatsgreep in Chili in september 1973, die een einde maakte aan het linkse bewind van president Salvador Allende. In de nasleep van de coup onder leiding van generaal Augusto Pinochet werden duizenden aanhangers van de afgezette regering opgesloten, gemarteld en vermoord in het voetbalstadion van Santiago. Maar in datzelfde stadion stond voor 21 november 1973 een kwalificatiewedstrijd tussen Chili en de Sovjet-Unie op het programma. De winnaar zou zich plaatsen voor het WK in 1974 in München. De eerste wedstrijd tussen beide landen was in Moskou in 0-0 geëindigd. De Chileense junta was er veel aan gelegen te laten zien dat er niets aan de hand was en de returnwedstrijd dus gewoon kon doorgaan. Ook de wereldvoetbalbond Fifa stond er na een halfslachtig onderzoek op dat de wedstrijd gespeeld zou worden. Een probleem was alleen dat de Sovjet-Unie inmiddels de diplomatieke betrekkingen met Chili had verbroken en weigerde in het omstreden stadion te spelen.

De Fifa hield echter vast aan Santiago en bleef, net als later in de aanloop naar het WK van 2022 in Qatar, doof voor alle kritiek op de

schending van de mensenrechten. Onbegrijpelijk, oordeelde *de Volkskrant* van 3 november 1973: ‘Het stadion waar de wedstrijd zou moeten worden gespeeld, is veranderd in een concentratiekamp.’ Men kan van de Russische voetballers niet verwachten dat zij spelen in een stadion ‘dat bevekt is met het bloed van Chileense vrijheidsstrijders. Met het bevel de wedstrijd in Santiago te spelen en nergens anders steunt de Fifa op werkelijk onbegrijpelijke wijze het Chileense bewind.’ Het resultaat was dat alleen het Chileense elftal op 21 november het ontruimde stadion betrad, de bal na dertig seconden in het lege doel van de ‘tegenstander’ schoot en zich zo voor het WK plaatste.

Voor de politiek en maatschappelijk betrokken oud-verzetsman Marius van Beek was dit de druppel die de emmer deed overlopen. Zelf noemde hij het later ‘een vonk in een akker met dor gras’. Hij riep de hulp in van een student van de kunstacademie in Den Bosch waar hij les gaf, en werkte een aantal weken aan één stuk aan wat *Het doel van Santiago de Chile* zou gaan heten: een voetbaldoel op bijna ware grootte met bungelend aan de dwarslat drie gehangenen. Daarvoor wijdbeens een vervaarlijk uitziende doelman/beul met een kap over zijn hoofd. Doel en gehangenen waren gemaakt van betonijzer, was, touwen en zeildoek, de doelman van polyester.

Marius’ streven de installatie in München

Marius van Beek met de beul in zijn atelier.

tentoon te stellen stuitte op bezwaren van het gemeentebestuur van de Duitse stad. Men hield het daar liever gezellig. Daarentegen bood directeur Edy de Wilde van het Stedelijk Museum in Amsterdam spontaan een zaal aan waar het beeld wel een paar weken mocht staan. Onder grote belangstelling werd het daar onthuld, begeleid door liederen van de eveneens gearresteerde en kort daarna vermoorde populaire Chileense zanger Victor Jara. *Het doel van Santiago de Chile* was ook nog op diverse manifestaties elders in Nederland te zien, maar belandde uiteindelijk weer in het Oosterbeekse atelier van Marius van Beek. Het zou daar tot na zijn dood in 2003 niet meer uitkomen.

Zijn overlijden bracht zijn werk opnieuw onder de aandacht. Jan Teeuwisse, directeur van het Museum Beelden aan Zee, noemde *Het doel van Santiago de Chile* een sleutelwerk in Marius’ oeuvre, omdat hierin de beeldhouwer, journalist – Marius was kunstcriticus van dagblad *De Tijd* – en verzetsman samenkwamen. Het lukte uiteindelijk de beelden met financiële steun van het Mondriaan Fonds en de Stichting Doen in brons te laten gieten, zodat ze beschermd tegen de elementen permanent konden worden geëxposeerd. In april 2007 werd de beeldengroep in Beelden aan Zee in aanwezigheid van de Chileense ambassadeur voor de tweede keer onthuld. Directeur Teeuwisse sprak bij die gelegenheid van ‘een indrukwekkend monument’. De beeldengroep, door de Stichting Marius van Beek in bruikleen aan Beelden aan Zee gegeven, zou ieder jaar op 4 mei en 11 september (de dag van de coup in Chili) getoond worden in de patio van het museum. De bruikleen gold voor tien jaar.

De afspraken versloften al snel. In 2022 werd Teeuwisse als directeur van Beelden aan Zee opgevolgd door Brigitte Bloksma. Zoals dat vaker gaat: een nieuwe directeur, een nieuw beleid. Op 3 oktober vorig jaar, een paar weken nadat Chili uitvoerig had stilgestaan bij de vijftigste ‘verjaardag’ van

Pinochets staatsgreep, kwam bij de Stichting Marius van Beek de volgende e-mail binnen: *Onderwerp: Einde bruikleen Geachte bestuurders stichting Marius van Beek, Wij zouden graag in gesprek willen over de bruikleen van het Doel van Santiago – een bruikleen dat volgens onze gegevens is afgelopen in 2017. Wij zouden willen voorstellen, met het oog op opschonen van onze depots, dat het beeld retour gaat.*

Wat betreft de bruikleenovereenkomst is het volgens dochter Sandra van Beek, een van de bestuurders van de stichting, duidelijk dat zowel de stichting als het museum niet had opgemerkt dat de termijn was verstreken. De stichting was inderdaad graag met het museum in gesprek gegaan, omdat Beelden aan Zee in Nederland de aangewezen plek is om het beeld te laten zien. Maar dat was niet waar het museum het over wilde hebben. In een toelichting liet Dick van Broekhuizen, hoofd collecties en onderzoek, nog wel weten dat ‘over de artistieke kwaliteit van het beeld geen meningsverschil bestaat’, maar er uit ‘kostenoverwegingen’ nu eenmaal keuzes moesten worden gemaakt en het desbetreffende beeld ‘veel ruimte’ innam. Directeur Bloksma kreeg de stichting niet te spreken. “Men wilde vooral dat de stichting zo snel mogelijk een overeenkomst zou tekenen voor het overnemen van de opslagkosten.” Het moest de stichting stimuleren het beeld weg te halen.

Volgens Van Broekhuizen is dit te kort door de bocht en is het beeld ‘in goed overleg’ en ‘in meerdere contactmomenten’ met de Stichting Marius van Beek ‘uit onze verantwoordelijkheid losgemaakt’.

Wel of geen overleg, de vraag die reesteert is: waar zou het beeld naartoe moeten? Dat beelden niet in een opslagplaats thuishoren, is evident. Sandra van Beek: “In de opslag is het beeld weg, wordt het niet meer gezien.” Veel werk van Marius staat nog in zijn voormalige atelier in Oosterbeek. De stichting probeert zoveel mogelijk beelden en ontwerpen onder te brengen bij musea en particulieren. Dit is volgens Sandra van Beek niet eenvoudig. “Veel musea en galleries willen juist af van het oude klassieke beeldhouwwerk en richten zich op gevestigde namen van vooral buitenlandse kunstenaars om publiek te trekken. De veelal kenmerkende romantisch-expressionistische beelden van Marius vinden veel minder aftrek dan toen hij nog leefde en minstens elk jaar een tentoonstelling had.” Ook wordt het destijds beroemde protestbeeld nu al snel aanstootgevend gevonden, getuige de waarschuwing bij een film op YouTube.

Maar *Het doel van Santiago de Chile* vraagt niet alleen om ruimte, maar ook om een gelegenheid het werk in zijn historische context te plaatsen. Het is, aldus Sandra van Beek, treurig te moeten constateren hoe snel iets geschiedenis wordt, een geschiedenis die steeds minder mensen lijkt te interesseren. “Het is een nieuwe ervaring zo te moeten leuren met een beeld.”

De stichting zou inmiddels het liefst zien dat Marius’ schepping naar Chili gaat, waar het in Santiago wellicht een plaats zou kunnen krijgen in het museum dat is gewijd aan de periode van de dictatuur. “Het beeld hoort daar thuis; de geschiedenis van de coup leeft daar.” Op de vraag aan het museum in kwestie of men belangstelling heeft, is nog geen antwoord gekomen.

Koud

Het begon met een knipperend rood lampje. Vlak daarvoor had ik aan de verwarming gevoeld. Die was ijskoud. Mijn man mompelde, terwijl hij naar boven sjokte: “Hier was ik dus al bang voor.”

Ik besloot aan de soep te beginnen. En terwijl ik de uien en knoflook sneed, dacht ik aan vroeger. Ik kom uit een gezin waar hapende zaken altijd snel tot paniek leidden. Iemand had een kuchje dat niet overging; longontsteking. Een wondje dat niet goed ontsmet was; zeker bloedvergiftiging. En een computer die niet werkte: alle digitale foto’s waren voor altijd verloren.

Zelfs als het tegendeel was bewezen (gevoel een verkoudheid, geen dodelijke sepsis en alleen een kapotte videokaart), bleef de mogelijkheid dat het wel eens heel anders had kunnen aflopen aanwezig.

Als het om apparaten ging, kwam daar bovendien het onbegrip bij. Mijn vader gaf bij weigerende hardware vaak een klap op het apparaat. De tv kreeg een mep, de com-

Mijke

puter een paar ferme tikken en de cv een harde klap tegen de zijkant. Soms deden ze het daarna weer. Dat sterkte zijn overtuiging dat zijn aanpak werkte.

Terwijl de soep zachtjes pruttelde, liep ik ook maar eens naar boven. Mijn man zat voor de cv uit 1970 en bestudeerde rustig een handleiding die de vorige bewoners hadden achtergelaten. De pagina’s waren overduidelijk al eens nat geweest. Grote passages waren onleesbaar.

“Het gaat om een elektrische storting,” zei hij. “Meer is er niet over te vinden.”

De stekker werd eruit getrokken en er weer in gedaan. Even leek het dat het probleem was opgelost, maar na een paar minuten kwam er opnieuw een rode meldcode.

De volgende dag kwam de monteur. Hij had een stagiair meegenomen. “Dit model zie je echt nooit meer,” hoorde ik hem tegen de jongen zeggen. Daarna verklaarde hij het apparaat dood. “U heeft zo’n oud systeem dat ik zo één, twee, drie ook niks ter vervanging kan regelen.”

Mijn man knikte gelaten. Bij een tegenslag vindt hij acceptatie meestal de rustigste weg.

“We hebben een klushuis, dus we wisten dat dit kon gebeuren,” zei hij die avond op de bank. We zaten onder een dekentje. Het was in huis inmiddels 7 graden. Ik hield mijn kruik stevig vast en keek hoe Marco Verhoef aankondigde dat we binnenkort konden schaatsen. Tegelijkertijd ontving ik een appje. Het was van mijn moeder. Ze vertelde dat het binnenkort ging vriezen en dat er mensen zijn die doodvriezen zonder dat ze het weten.

Mijke Pol

Het doel van Santiago de Chile.

In de rubriek Achterwaarts! (de naam is ontleend aan de memoires van journalist Max Nord) kijken bekende en minder bekende mensen terug op episodes uit hun leven.

Kalkoenehalsje

door DENS VROEGE

Onlangs de film *Hoge hakken*, *echte liefde* nog eens gezien en ik herinnerde me hoeveel plezier we indertijd beleefden aan de voorbereidingen van de opnamen, waarover ik een reportage maakte. Rijk de Gooyer werd geschminkt en kreeg de juiste krulpenpruk aangemeten door Uli Ulrich voor zijn rol als Arie Snoek. Regisseur Dimitri Frenkel Frank en zijn assistentes volgden de verrichtingen van de grimeur op de voet. Rijk speelde zowel Arie, een ruwbolster-blanke-pittyppe op scheve cowboylaarzen als de deftige Semijns, directeur van een groot bedrijf en goed ingevoerd in Gooise kringen. Een niet eenvoudige dubbelrol. Rijk was baldadig en probeerde zo nu en dan Uli in het kruis te tasten, maar die leek dat van hem gewend te zijn en maakte steeds alleen een sprongetje achteruit, zonder zijn werkzaamheden te onderbreken.

Op een gegeven moment was er een foulard nodig voor Rijk, een halsdoek. Die was nergens te vinden. “Waarom leent Dimitri hem de zijne niet even,” fluisterde ik tegen een assistente. “Dat doet hij nooit,” siste ze. “Dan zie je zijn kalkoenehalsje en hij is zo ijdel.” Die quote stond ook in het stuk dat

Rijk de Gooyer en Marina de Graaf in *Hoge hakken*, echte liefde.

ik over dit alles publiceerde.

Geen woord van gelogen, maar later kwam me via via ter ore dat Dimitri er woedend over was.

Weken later bezochten Willem en ik een voorstelling in de Kleine

Komedie. In de pauze viel mijn oog op een gezelschap waarin Frenkel Frank het hoogste woord voerde en ik schoof snel achter mijn wederhelft. “Wat is er aan de hand?” vroeg hij. “Blijf voor me

staan,” zei ik. “Daar staat Dimitri en ik heb geen zin in confrontaties.” “Wat ben je nou voor een schijthavik,” zei hij over zijn schouder, op de hoogte van de toedracht. “Ik heb niets geschreven wat niet is gezegd. Hij weet alleen niet wie het zei,” verdedigde ik me, nog steeds

Nooit denken dat men wel zal vergeten wat je hebt geschreven

verdekt opgesteld. “Vertel hem dan hoe de vork in de steel zit.”

“Nee, natuurlijk niet. Dan krijgt die meid het alsnog voor haar kiezen.”

Toen we terug waren in het beschermende duister van de zaal, slaakte ik een zucht van verlichting. Nooit denken dat men wel zal vergeten wat je hebt geschreven. Al was het de zuivere waarheid.

Dens Vroeghe (1939) is journalist, antiquair en auteur van een tiental romans.

Henry A. Kissinger in 1973.

Good morning, mister Kissinger

door NICO KUSSENDRAGER

Of hij nu een machtspoliticus of een vredesduif was, ik bewaar aan de onlangs overleden Henry Kissinger heel andere herinneringen.

Een eerste ‘ontmoeting’ was bij de Verenigde Naties, op een bijeenkomst waarvoor bij wijze van uitzondering ook Nederlandse journalisten waren uitgenodigd. Eén vraag brandde mij op de lippen – ik ben al lang vergeten welke – maar ik durfde hem als jonge journalist niet te stellen, uit vrees dat het een domme vraag was. Tot een collega van een Deense krant dezelfde vraag stelde en uitgebreid antwoord kreeg. Jammer vond ik het. Achteraf was dat een beetje kleinzielig en een journalistending. Want het enige voordeel was dat ik in mijn artikel had kunnen vermelden: ‘Op een vraag van *Trouw* antwoordde de Amerikaanse minister van Buitenlandse Zaken...’

De tweede ‘ontmoeting’ was tijdens een bijeenkomst in Genève met een paar honderd journalisten. Met wat Nederlandse collega’s stond ik

helemaal achterin. Tot hun verbazing grapte ik dat ik ‘het wel in de krant zou lezen’, waarna ik in het VN-gebouw op zoek ging naar andere verhalen. Zoals zo vaak leverde dat meer op dan de officiële persbijeenkomst.

Een laatste herinnering is een merkwaardig, maar voor mij gunstig misverstand. In het Tudorhotel in New York waar ik doorgaans verbleef, moest een verbinding met Amsterdam destijds bij de telefoniste worden aangevraagd. De eerste keer verstond ze mijn naam niet goed en reageerde quasiverbaasd: “Mr. Kissinger?” De volgende dagen werd ik als ik belde opgewekt begroet met een ‘*Good morning mister Kissinger*’ en kreeg ik snel een lijn.

Nico Kussendragher (1950) was redacteur buitenland van *Trouw* en docent aan de Hogeschool Utrecht.

Samen eerlijk delen met jezelf

door MONICA METZ

Dit verhaal over de Wonderbare Spijziging leert ons dat we samen moeten delen,” zei juf Wackl. “Jezus zelf gaf het voorbeeld. Wanneer je alles met iedereen deelt, is er genoeg voor iedereen.” Ik waagde dat te betwijfelen, maar bij deze extreem christelijke onderwijzeres hield je dat wijselijk voor je.

Na Bijbelse geschiedenis gingen we rekenen. Een jarig kind uit de eerste kwam de klassen rond. Wackl kreeg een goudkleurig kartonnen bakje met vier gekleurde petitfours: een lila met een toefje echte slagroom, een witte met een gekonfijte kers, een roze met een suikerbloempje en een rode overgoten met een laagje karamel waarop een amandel kleefde. Ze bedankte met de stem die ze alleen gebruikte tegen kinderen uit andermans klassen, zette het doosje op haar lessenaar en ging door met de sommen alsof ze de traktatie vergeten had.

Ik kon mijn blik er niet van afhouden. Mijn speekselklieren draaiden overuren. Een gesuikerd hard roze plaatje gaf de naam van de banketbakker aan. Soms was zo’n plaatje van marsepein, soms van karton, maar dat merkte je pas als je de suiker eraf gezogen had. En zouden de bodems van de gebakjes van cake gemaakt

zijn of van echt taartdeeg? Met misschien nog pudding ertussen?

Om half elf was het pauze. Ook de kinderen die straf hadden mochten om een onverklaarbare reden toch naar buiten. In het lokaal bleef alleen de juffrouw achter. Met de vier petitfours. Na de pauze was de traktatie verdwenen. Ze had die waarschijnlijk met zichzelf gedeeld.

Omdat juf er lievelingetjes op nahield, had het geen enkele zin je uit te sloven om het bord uit te vegen of de plantjes water te geven. Maar toen een pepermuntfabriek onze klas drie atlasen cadeau deed die Wackl zou schenken aan die leerlingen die zich de komende veertien dagen onberispelijk zouden gedragen, heb ik me tot uitsloven verlaagd.

Ik was een gemiddelde leerling met een (volgens mij) gemiddeld gedrag, maar nu praatte ik niet meer onder de les en zat ik de hele dag met mijn armen over elkaar. Het vriendinnetje dat de bank met mij deelde, beklagde zich daarover. ‘Duurt maar 2 weken,’ schreef ik op de rand van een papiertje.

Omdat mijn bank de laatste van een rij was en er een gangpad achter liep, helde ik in mijn brave houding zo ver achterover dat de juf ook letterlijk niet meer om mij heen kon. Toch betwijfelde ik mijn kansen: mijn vader was geen dominee, mijn ouders zaten niet in het school-

bestuur en ze waren niet rijk genoeg om de school te kunnen spekken.

De laatste dag van de tweede week tilde Wackl, dramatisch langzaam en met omhaal van veel woorden de klep van haar lessenaar op en nam de atlasen in de hand alsof ze Gods Woord bevatten. Wat waren ze dun. Waren het wel dezelfde als die van twee weken geleden? “Julie zullen allemaal wel begrepen hebben dat als eerste...” Mijn keel zat dicht. Toen hoorde ik mijn naam. Jawel, zij had mij niet durven passerren. Ik liep naar voren. Ze stak een bleke hand uit die ik moest schudden. Haar vingers voelden aan als dode vis. “Gefeliciteerd.”

Ik pakte de atlas aan. Hij was niet alleen dunner, maar ook stukken kleiner dan ik mij herinnerde. Niet bepaald een ding om je veertien dagen voor uit te sloven; twee dagen zouden meer dan voldoende zijn geweest. Ik was erin getrapt. Maar de juf ook.

Monica Metz (1941) was juf en publiceerde diverse bundels.

Grote mond tegen de majesteit

door JAN DE ROOS

Op 14 november 1989 was koningin Beatrix te gast bij het Genootschap van Hoofdredacteurs op kasteel De Wittenburg in Wassenaar. Tijdens deze informele ontmoeting knoopte de koningin een gesprek aan met Frans Nypels (1937-2011), de wat hoekige hoofdredacteur van *Haarlems Dagblad*. Ze was ontstemd over een primeur over het vermogen van het Koninklijk Huis; wat de krant schreef, klopte volgens haar niet. Waarop Nypels zei: “Als u vindt dat ik ongelijk heb, moet u dat maar aantonen.”

Zijn collega’s vonden dat ongepast, zo iets zeg je niet tegen de koningin. Maar Nypels had wel een punt. Het bewuste artikel was namelijk met volle medewerking van de Rijksvoorlichtingsdienst (RVD) en van de koningin zelf tot stand gekomen. Het was gepubliceerd op 23 december 1987, dus bijna twee jaar eerder. Blijkbaar zat het haar nog steeds hoog. Wat was er aan de hand?

In de jaren tachtig doken steeds weer verhalen op over het miljardvermogen van de Oranjes. Het Amerikaanse blad *Fortune* noemde Beatrix in oktober 1987 een van de rijkste vrouwen ter aarde, met een vermogen van 4,4 miljard dollar. “Totale onzin,” was de verbolgen reactie van RVD-hoofddirecteur mr. M.J.D. van der Voet. Hoeveel

Frans Nypels FOTO N.H.-ARCHIEF

het dan wél was, vertelde hij niet. Het maakte me nieuwsgierig en ik stelde hem als redacteur van *Haarlems Dagblad* een serie vragen over de kwestie.

Veel hoop op een reactie had ik niet, maar tot mijn verbazing nodigde Van der Voet mij twee maanden later uit om de antwoorden op het RVD-kantoor in Den Haag in ontvangst te nemen. Het werd een

aardig gesprek. Van der Voet vertelde dat hij uiteraard contact had gehad met de koningin over het vijf pagina’s tellende document dat hij me overhandigde: boeiende lectuur over Kroondomeinen, privé-paleizen en vakantieverblijven. Maar ook over boerderijen en privéwoningen in koninklijk bezit, waaronder in Nijmegen ‘een appartement ter huisvesting van een persoon die in een bijzondere relatie tot het Koninklijk Huis staat’.

Op vragen over de waarde van de Kroonjuwelen kwam geen antwoord, dat ‘treedt zo ver in de privé sfeer dat beantwoording niet op zijn plaats is’. Beweringen van *Fortune* dat het Koninklijk Huis

Een document vol boeiende lectuur over koninklijke bezittingen

voor 1,8 miljard dollar aandelen had in ABN, Anaconda, KLM en Koninklijke/Shell ‘moeten worden gekwalificeerd als volstrekt uit de lucht gegrepen’, aldus de RVD. Hoeveel het wel was, bleef onvermeld.

Haarlems Dagblad bracht de primeur met als kop ‘Oranjes veel minder rijk dan beweerd’. Want dat was uit de RVD-gegevens wel dui-

delijk geworden. Dat de vorstin vervolgens bijna twee jaar later boos op Frans Nypels was, verraste mij zeer. We vroegen Van der Voet om opheldering. Die liet weten dat de afspraken keurig waren nagekomen. De koningin was echter gevallen over het feit dat ik naast het nieuwsverhaal ook een paginagroot achtergrondartikel had geschreven onder de kop ‘De mythe van het Oranjefortuin’. Daarin zette ik alle onzin over het vermogen van de Oranjes op een rijtje en in een historische context, met uitvoerige bronvermelding. Ik citeerde onder meer uit *Story* (‘Oranjes bezitten minstens 7 miljard’) en uit *Fortune*, maar ik gaf ook Van der Voets commentaar erbij dat die verhalen grote onzin waren.

Meer bronnen dan alleen de RVD in je artikel opvoeren en de verstrekte gegevens kritisch vergelijken met die van anderen, dat mocht blijkbaar niet. Wij wilden de strijd daarover wel aangaan, maar Beatrix niet. Van der Voet liet de krant namelijk snel weten dat de koningin ‘de wens heeft geuit verdere discussie over dit onderwerp te besluiten’.

Jan de Roos (1950) is historicus en publicist en was van 1978 tot 1990 redacteur van *Haarlems Dagblad*.

In Marseille kunnen schurken goed doen

Mooie havens, prachtige stranden, schitterend licht, een blauwe zee, een aangenaam klimaat. Het gebied rond de Vieux Port en de havens van La Joliette zijn opgeknapt, er zijn prachtige musea, winkelcentra en terrassen gekomen. Marseille is een stad van vrijheid. Maar ook van gevaar.

door **AAFKE STEENHUIS**
en **JAN JOOST TEUNISSEN**

Het is nog vroeg. Op deze stille zondag in de winter wandelen we over de Quai de la Joliette, de weg langs de haven van de geheimzinnige stad Marseille. Bij de Vieux Port, de oude haven, gaan opeens de klokken van kathedraal La Major luiden, alsof op deze koude, zonnige dag de wereld opnieuw geschapen wordt.

De Vieux Port was oorspronkelijk een *calanque*, een langwerpige inham van de zee. Meer dan tweeduizend jaar kwamen hier schepen en kooplui aan uit het hele Middellandse Zeegebied. Nu is het een plezierhaven en liggen er talloze jachtjes en vissersbootjes. Aan de haveningang staat het prachtige museum Mucem. Aan weerszijden ervan zijn twee oude forten die vroeger de haven moesten bescher-

men: Fort Saint Jean en Fort Saint Nicolas – tussen die forten werd vroeger een lange ketting gespannen om vijandige schepen tegen te houden. Aan de overkant, tegen de heuvel op, liggen de rijke zuidelijke wijken met op de top de basiliek Notre Dame de la Garde. Het beeld van Maria met haar kindje op de arm blikte troostend op de woeelige stad neer. Op een heuvel aan de andere kant ligt de oeroude volkswijk Le Panier, een labyrint van steile en bochtige straatjes, trappen en pleintjes.

Het is ingewikkeld om Marseille goed te begrijpen,” zegt Edmond Zucchelli (1960), journalist en schrijver. Rijzige gestalte, zwartleren jasje, hartelijk, geboren verteller. We zitten in een Armeens restaurant vlak bij de Vieux Port. “Marseille is als bladerdeeg,” vertelt hij. “De bevolking bestaat uit allerlei lagen door en over elkaar heen. Uit welk land komt je familie, tot welke sociale laag hoor je, zit je bij de vrijmetse-laars, hoor je bij de homoseksuele gemeenschap? Homoseksualiteit wordt totaal geaccepteerd in Marseille. Ben je supporter van de voetbalclub Olympique Marseille? Die club speelt een heel grote rol in het stadsleven, ze hebben het een na grootste stadion van Frankrijk, er kunnen 65.000 mensen in en het zit altijd vol. De voormalige bisschop en de burgemeester hadden er een vaste plek. Al die bevolkingslagen steunen elkaar onder-

ling, waardoor er onwaarschijnlijke bondgenootschappen zijn tussen links en rechts die je anders niet begrijpt.”

“Een ander fenomeen in Marseille is dat de openbare orde hier mede gehandhaafd wordt door familieclans. Toen de legendarische Gaston Defferre als voormalig linkse verzetsstrijder in 1953 naar Marseille kwam om hier burgemeester te worden, kreeg hij bezoek van Mémé Guérini, eveneens verzetsstrijder en broer van het hoofd van een criminele clan. Guérini zei: ‘Ik wil samenwerken, ik zorg dat er orde is.’ Ze zijn samen opgetrokken en raakten bevriend. Defferre bleef burgemeester tot zijn dood in 1986.”

“In Marseille heerst een mentaliteit dat boeven goeie mensen kunnen zijn. In 1720 was hier een vreselijke pestepidemie. Een groot deel van de bevolking stierf. De notabelen vluchtten de stad uit, maar de bisschop bleef. De lijken moesten afgevoerd worden. De bisschop bedacht het plan om de gevangenis leeg te halen en de misdadigers de doden naar een eiland voor de kust te laten brengen en ze daar te begraven. Als ze het overleefden, kwamen ze vrij. Liefst zeventig procent van hen ging dood, de rest kwam op vrije voeten. Dat heeft de mensen in Marseille geleerd dat schurken goed kunnen doen. Ik ben ervan overtuigd dat zulke sociale noties eeuwenlang worden doorgegeven. Maar de drugscriminaliteit nu is rampzalig.”

Hoe is die ontstaan? “Tijdens de Tweede Wereldoorlog hadden de Duitse bezetters geen gezag in volkswijk Le Panier, omdat de Corsicanen en Italianen daar zwenen als het graf en goed met wapens konden omgaan. Toen hebben de Duitsers een deel van Le Panier en de havenkades opgeblazen. Nog lang na de oorlog kon je niet door Le Panier wandelen omdat de muren op instorten stonden. Voor de arme bewoners hebben ze snel goedkope, hoge flatgebouwen in het noorden van de stad gebouwd. Al gauw kwamen er, na de Algerijnse Oorlog, een miljoen mensen uit Algerije en vluchtelingen uit de Comoren bij, die zich mengden tussen de Italianen en Corsicanen. Er ontstonden explosieve bendes, die zich bezighielden met smokkel van sigaretten, prostitutie en vooral drugshandel. Die bendes rivaliseerden met elkaar en hadden niet meer, zoals vroeger, bazen die het geweld konden beteugelen; de benedelen kochten kalasjnikovs en schoten elkaar dood.”

Niet alleen is de drugshandel in Marseille steeds gewelddadiger geworden, de benedelen worden ook steeds jonger. Jonge meisjes doen nu mee. In 2023 zijn zo’n vijftig meest jonge mensen gedood door afrekeningen tussen bendes. De jongeren worden via sociale media in heel Frankrijk geworven om goed betaalde klusjes te doen. Omdat ze de gevaren van de stad niet kennen, zijn ze niet alleen misdadigers, maar door hun isolement ook slachtoffers van een crimineel drugssysteem dat internationaal wordt aangestuurd, aldus Nicolas Bessone, advocaat in Marseille. Zelfs huurmoordenaars worden via sociale media geworven, voor tienduizend tot vijftienduizend euro; tien jaar geleden was dat bedrag nog een veelvoud hiervan, volgens Olivier Leurent, president van de rechtbank van Marseille.

De criminaliteit is versterkt door de grote werkloosheid. “In Marseille is een derde van de mensen werkloos, een derde heeft een baan als ambtenaar en de rest werkt als winkelier of handelaar of in een bedrijf. Vroeger had Marseille een enorme industrie. Het was de grootste zeepproducent van de wereld, had grote cacao- en staalfabrieken, scheepswerven, havens. Daar is weinig van over. In de legendarische Vieux Port zijn nog vissersbootjes en een vismarkt, maar over een paar jaar wil niemand meer visser zijn en gaan mensen van de gemeente, als viskooplui verkleed, vis verkopen ter wille van de toeristen,” zegt Edmond Zucchelli.

TEKENINGEN AAFKE STEENHUIS

“Maar Marseille heeft ontdekt, sinds het in 2013 Culturele Hoofdstad van Europa was, wat voor een rijkdommen het heeft. Mooie havens, prachtige stranden, schitterend mediterrane licht, een blauwe zee, een aangenaam klimaat. Het gebied rond de Vieux Port en de havens van La Joliette zijn opgeknapt, er zijn mooie musea, culturele instellingen, winkelcentra en terrassen gekomen. Er komen steeds meer cruiseschepen en toeristen naar Marseille, dat is nu een belangrijke bron van inkomsten.”

Marseille is van oorsprong door Grieken gekoloniseerd vanuit Phocea, een stad aan de westkust van Turkije. De zee-inham met zijn omringende heuvels en bergen, die bescherming bood aan schepen, leek op de haven van Phocea. De Griek Pytheas voer rond 330 voor Chr. naar het westen en het noorden, hij had een grote kennis van wiskunde, natuur- en sterrenkunde. Hij wist de geografische coördinaten van Marseille te bepalen, beschreef de werking van de maan op de getijden en het mogelijke bestaan van andere continenten op de aarde. De Griekse bewoners van Marseille mengden zich in de loop van de tijd met de Keltische Galliërs en vormden zo een Provençaalse cultuur die als een brug fungeerde tussen de mediterrane wereld en de noordelijke Keltische wereld. Vanuit de stad werden andere kolonies gesticht, zoals Agde, Antibes en Nice. In 49 voor Chr. werd de stad door de Romeinen onder Julius Caesar ingenomen, in de achtste eeuw was Marseille de

grootste haven in het Middellandse Zeegebied.

Tijdens de Franse Revolutie (1789-1794) trok een groep Marseillanen naar Parijs om hun revolutionaire broeders te helpen. Hun strijdlid *Allons enfants de la patrie, le jour de gloire est arrivé!* werd het volkslied van Frankrijk, de *Marseillaise*.

Halverwege de negentiende eeuw werd de Vieux Port te klein; er werden aan de Middellandse Zeekust nieuwe havenbekkens aangelegd bij La Joliette en verder naar het noordwesten, tot aan het stadje Estaque. Na de opening van het Suezkanaal in 1869 nam de rol van Marseille als doorvoerhaven nog toe.

Marseille is nu, na Rotterdam, Antwerpen, Hamburg en Amsterdam, de vijfde belangrijkste haven van Europa. Het wereldwijde containerbedrijf CMA CGM is er gevestigd. De haven is grotendeels verplaatst naar het vijftig kilometer verderop gelegen Fos-sur-Mer.

Voor en tijdens de Tweede Wereldoorlog kwamen talloze vluchtelingen uit Europa naar Marseille, een van de weinige havens op het continent waaruit men nog kon ontsnappen aan het fascisme. In Marseille hoopten zij een schip te vinden dat hen naar de Verenigde Staten, Mexico of Brazilië kon brengen. Zij moesten langs een labyrint van bureaucratische instanties om de benodigde visa en uitreisdocumenten te verwerven, bij ambassades, consulaten, gemeentelijke kantoren, rederijen. Onder hen waren veel bekende joodse, linkse en anti-fascistische Europese

schrijvers en denkers, zoals Victor Serge, André Breton, Claude Lévi-Strauss, Hannah Arendt, Arthur Koestler, Walter Benjamin en Anna Seghers. In haar aangrijpende roman *Transit* beschrijft de Duitse joodse schrijfster Anna Seghers (1900-1983) de wanhopige dwaaltochten van hongerige vluchtelingen door de straten van Marseille, zoals La Canebière en de Quai de la Joliette, op zoek naar papieren. De Duitse filosoof Walter Benjamin lukte het niet; hij probeerde vervolgens lopend via de Pyreneeën te ontkomen, maar pleegde bij aankomst in het fascistische Spanje zelfmoord.

Vanaf de zeventiende tot in de tweede helft van de twintigste eeuw had Frankrijk veel koloniën; het land bezat na de Eerste Wereldoorlog een tiende van al het land op aarde. Nu zijn de meeste koloniën onafhankelijk, vaak na bloedige onafhankelijkheidsoorlogen. Een aantal van hen onderhoudt nog steeds nauwe betrekkingen met Frankrijk, maar is de laatste jaren hebben Burkina Faso, Mali en Niger de Franse militairen eruit gezet.

Vanuit de haven van Marseille vertrokken de schepen vroeger naar de koloniën en kwamen terug met koloniale waren. In de stad werden in 1906 en 1922 drukbezochte Koloniale Exposities gehouden. De kleurige affiches ervan, van de schilder David Dellepiane, hangen nu in het Musée Regards de Provence en in het Musée de la Marine. Vrolijkke zwarte en bruine mensen in kleurige kleding bieden gul het Franse volk hun bananen,

kokosnoten en koffie aan. De beelden getuigen van het zelfverzekerde, trotse en racistische Frankrijk van die tijd.

Het schitterende museum Mucem biedt een panoramische blik op het rijke verleden van de cultuur van de Middellandse Zee. De oude beschavingen rond de zee zijn gebaseerd op de verbouw van graan, wijn en olijfbomen. Ze hebben drie verwante, monotheïstische religies voortgebracht: jodendom, christendom en islam. In de Griekse cultuur, en daarna in de Romeinse, zijn vormen van burgerschap en democratie ontstaan. Door de kennis en techniek van mediterrane zeevaarders werden de ontdekkingsreizen over de oceanen vanaf eind vijftiende eeuw mogelijk. Het museum geeft een goed beeld van de samenhang tussen al die ontwikkelingen.

Hoe zit Marseille nu sociaal en politiek in elkaar? We vragen het aan antropoloog en schrijver Michel Peraldi. Hij schreef drie boeken over de stad: *Gouverner Marseille, Sociologie de Marseille en Marseille en résistances*.

“Na de Tweede Wereldoorlog werden door de Franse regering behalve Parijs een paar grote metropolen aangewezen, Lille, Bordeaux en Lyon, die de Franse economie zouden moeten trekken. Waarom Marseille niet? Omdat in Marseille de communistische partij dan de grootste politieke macht zou worden. Dat wilden de Franse regering en de socialistische burgemeester Gaston Defferre vermijden en zo koos Marseille voor een bescheiden koers die tegen zijn eigen belang inging,” vertelt Peraldi. “In 2014 werd Marseille wél als metropool aangewezen, maar het was te laat, de stad was een fragiel geheel geworden. Marseille werd een renteniershaven. De stad ging op allerlei plekken commerciële en culturele zones ontwikkelen: het Prado-gebied in het zuiden, les Terrasses du Port en de Docks aan de kust, het centrum rond de Vieux Port. Maar al die zones tegelijk laten bloeien is onmogelijk, maar is de vraag te klein voor. Ik ben daar woedend over, dat het geld daarheen gaat. De stad heeft een hoge drugscriminaliteit en hoge werkloosheid. Je hebt soms al drie generaties werklozen. Wat doe je met hen? Er is geen sterk links meer in Frankrijk. Het is een gevaarlijke situatie.”

Dit verhaal is een bewerkt hoofdstuk van **De grote wilde vaart – Wereldhavens en globalisering** van Aafke Steenhuis en Jan Joost Teunissen. Uitgeverij WBooks, € 39,95.

Een hoofdpijndossier voor Netanyahu

door SALOMON BOUMAN

Is er een Palestijn die Benjamin Netanyahu meer vreest dan alle andere levende en dode Palestijnse leiders? Ja, die is er. Zijn naam is Marwan Barghouti. Hij zit wegens het aanzetten tot moord op Palestijnse collaborateurs een lange gevangenisstraf uit.

Zijn mogelijke vrijlating in het kader van een uitwisseling van Israëlische gijzelaars tegen Palestijnse gevangenen, onder wie deze Marwan Barghouti, is een hoofdpijndossier voor Netanyahu.

Want deze Palestijn heeft de status van een Palestijnse Nelson Mandela die zijn volk naar onafhankelijkheid kan leiden, naar een Palestijnse staat naast Israël dus.

Yahua Sinwar, de Hamasleider in de tunnels onder Gaza, heeft Palestijnse gevangenen beloofd er alles aan te doen om hem en anderen te bevrijden toen hij zelf de Israëlische gevangenis verliet.

Voordat Benjamin Netanyahu premier werd, bezocht premier Ehud Olmert vaak de gevangenis om met Marwan Barghouti over een vredesregeling te spreken. Betty Lahat, ex-commandant van de veiligheidsgevangenis, heeft onlangs bevestigd dat Olmert, vergezeld door minister van Buitenlandse Zaken Zippi Livni, lange gesprekken met

deze Palestijn voerde. Olmert struikelde in 2008 over een grote corruptiezaak. Dat was het einde van een mogelijke vredesdoorbraak waarin Marwan Barghouti een leidende Palestijnse rol zou spelen.

Ami Ayalon, ex-hoofd van de binnenlandse veiligheidsdienst Shin-Bet, heeft deze week in een vraaggesprek met dagblad *Haaretz* Marwan Barghouti genoemd als de enige te kiezen Palestijnse leider die de Palestijnen kan leiden naar afscheiding van Israël, naar een Palestijnse staat naast Israël dus. Dat Ayalon de schijnwerper op hem richt, is niet zo verwonderlijk, omdat hij voor en na zijn veroordeling voor erkenning van Israël naast een Palestijnse staat was en in de gevangenis aan dat idee heeft vastgehouden.

Ik weet niet of de Amerikaanse minister Antony Blinken tijdens zijn vierde bezoek aan Israël deze week de naam van Marwan Barghouti tijdens zijn gesprek met Netanyahu heeft laten vallen, maar ik kan me goed voorstellen dat de Amerikaanse diplomatie hem in het vizier heeft. Want Blinken blijft de woorden van president Joe Biden herhalen dat uit de oorlog een Palestijnse staat naast Israël moet worden gebaard. En dan is Marwan Barghouti misschien wel de man die de Palestijnse kar met Amerikaanse wielen over Netanya-

hu's weerstand naar Palestijnse vrijheid kan trekken.

Terwijl de oorlog in Gaza nog woedt en de humanitaire situatie daar voor de Palestijnse bevolking rampzalig is, geven de Amerikanen de hoop niet op alsnog een allesomvattende vredesregeling op te tuigen. Het idee dat Blinken in zijn aktetas heeft, omvat diplomatieke betrekkingen tussen Israël en Saoedi-Arabië tegen het einde van de Israëlische oorlogshandelingen in Gaza, als begin van een diplomatiek proces dat de weg moet vrijmaken naar een Palestijnse staat.

Is Netanyahu te verleiden voor het diplomatiek binnenhalen van Saoedi-Arabië zijn anti-Palestijnse ambitie op te geven en de realiteit eindelijk te omhelzen? De oorlog houdt voorlopig Netanyahu in leven. Maar het wordt met de dag duidelijker dat de Israëlische hem niet langer vertrouwen. Opiniepeilingen zijn voor hem nu een politiek doodvonnis. Krijgt hij nog politieke zuurstof als er een grote oorlog met Hezbollah uitbreekt?

Hamas, dat bewijst de weerstand van deze terroristische organisatie, is nog niet gebroken. Netanyahu beloofde bij het begin van de oorlog, 7 oktober, dat 'wij zullen winnen'. Maar ik denk dat hij die zege wel kan vergeten en Israël nog lange tijd met Hamas zal moe-

ten worstelen, als het land daarvoor de tijd heeft en krijgt.

Hoe langer het conflict met Hamas duurt, hoe meer Israëlische soldaten zullen sneuvelen. Volgens de laatste cijfers zijn 180 soldaten in Gaza gedood en naar schatting meer dan zesduizend gewond. Het aanhoudende drama van de gijzelaars en de uitzichtloosheid van de gevechtshandelingen heeft een uitputtend effect op de Israëlische bevolking.

Deze week zijn de Israëlische gewaarschuwd dat een oorlog met Hezbollah duizenden slachtoffers kan maken onder de burgerbevolking. Ziekenhuizen hebben de opdracht gekregen zich op een oorlog voor te bereiden en bedden vrij te maken. Het is een verstandige voorzorgsmaatregel, want de raketten in het arsenaal van Hezbollah zijn groter, zwaarder en hebben een groter bereik dan de raketten die Hamas op Israël afvuurt. Een staakt-het-vuren in Gaza is voor zover ik weet een voorwaarde van Hezbollah-leider Nasrallah om de vijandelijkheden met Israël te stoppen.

Marwan Barghouti zit nog in de gevangenis, de oorlog in Gaza en de vijandelijkheden tussen Israël en Hezbollah gaan door, Netanyahu zit nog in het zadel. De Amerikaanse vredesplannen die om die realiteiten heen zijn gewezen, geven hoop. Meer niet.

Wat te doen met die drieduizend bushokjes?

Dakloze Dikke Freddy slaat zich brievenschrijvend door het leven. Die brieven worden geregeld afgedrukt in de Vlaamse krant *De Standaard*, en zo nu en dan ook in *Argus*.

Aan Jean-Luc Dehaene, christendemocratisch premier (1992-1999), kieskanon vanuit het hiernamaals

Geachte heer Dehaene, beste Jean-Luc,

U zal zich afvragen waarom ik u bijna tien jaar na uw overlijden aanschrijf. De reden is – waarschijnlijk gelooft u het zelf niet – dat uw opvolgers in uw partij u via een computersysteem opnieuw verkiezingstoespraken laten houden.

Ik kan mij voorstellen dat u na meer dan negen jaar afwezigheid niet meer op de hoogte bent van alle reilen en zeilen in ons vaderlandje. Ik wil u dan ook graag – als wederdienst voor wat u vroeger voor mij deed – wat bijpraten, zodat u uw verkiezingstoespraken kan stofferen. De concurrentie zal trouwens groot zijn, zeker omdat ook Willy Claes zich opnieuw verkiesbaar stelt.

Er is hier na uw vertrek al wat aan de hand geweest. In uw tijd rolden er politieke koppen door de vogelgriep en de varkenspest. Enkele jaren geleden brak een ongekende epidemie bij de mensen uit, maar alle politici bleven rustig zitten. Nochtans zijn toen in onze rusthuizen duizenden mensen, van god en klein pierke verlaten, schandalig aan hun einde gekomen. We zijn een paar jaren verder en iedereen lijkt het vergeten te zijn. Misschien moeten ze zo'n coronadode ook eens via een computerscherm aan het woord laten.

Momenteel wordt er – gelukkig nog niet bij ons – langs alle kanten oorlog gevoerd. Door de vooruitgang in het menselijke denken zijn de regels van de oorlogsvoering veranderd: het is niet langer een schending van de mensenrechten om scholen en ziekenhuizen te bombarderen. Zo gaan de zaken rapper vooruit en kan Test-Aankoop, klantvriendelijk als altijd, adviseren om aandelen in de wapenindustrie te kopen. He-las heb ik er geen geld voor.

Uw partij heeft, om kiezers te winnen, intussen de meeste christelijke waarden overboord gegooid. Bijvoorbeeld het alom gekende werk van barmhartigheid 'vreemdelingen herbergen' werd radicaal uit hun catechismus geschrapt. Vreemdelingen slapen onder zeilen en klamme dekens in parken en portieken. Ze hebben het zelf gezocht.

Ooit voerden wij een hartelijke briefwisseling over het feit dat men toentertijd niets kon terugtrekken van de ziekenkas wanneer men zijn tanden moest laten trekken. Die kwestie is intus-

Jean-Luc Dehaene houdt een deepfake verkiezingstoespraak voor de cd&v.

sen geregeld, maar de regeling is nutteloos omdat een armoezaaier als ik niet meer bij een tandarts binnengeraakt. De meeste tandartsen willen alleen nog tanden trekken bij mensen die voldoende fooi kunnen betalen en die, nadat hun tand werd getrokken, ook een gat in hun kaakbeen laten boren om een implantaat te laten steken.

Anderzijds zijn veel dingen erg vereenvoudigd. Zo zijn discussies met loketbedienden voltooid verleden tijd geworden. Loketten werden vervangen door computergedoe en wie daarmee niet uit de voeten kan, vergeet best welke vraag hij of zij wilde stellen. Het levert dubbele besparing op: er moeten geen loketbedienden meer betaald worden en veel mensen geven het op om nog uitkeringen en tussenkomsten aan te vragen.

Onze schoolkinderen lopen juichend door de straten omdat ze de helft van de tijd geen lessen moeten volgen vanwege een tekort aan onderwijzend personeel. De reden is dat iedereen projectontwikkelaar, marketeer of consultant wil worden. Die jobs worden beter betaald, en wie zo'n werk doet, krijgt bovenop zijn loon een elektrische BMW om comfortabel in de file te staan. Misschien moet u in uw toespraken voorstellen om ook bij het onderwijzend personeel elektrische BMW's uit te delen.

Het weer is voorgoed veranderd. Hittegolven, wolkbreuken en stormwinden wisselen elkaar af. Die problemen zouden zich oplossen wanneer de mensen ophouden met vlees eten en barbecueën, met vliegtuigen te vliegen en onder verwarmde terrassen buiten te zitten. Het zou ook schelen indien de boeren stoppen met boeren. Helaas zijn voor al die maatregelen geen kiezers te vinden, bovendien zou de Boerenbond failliet gaan. U kan er dus beter over zwijgen.

Club Brugge, uw geliefde voetbalploeg, staat te koop. Verder is er in het voetbal weinig veranderd, een beetje voetballer verdient gemakkelijk tien keer meer dan een eerste minister. En hoewel het gewone volk niet meer naar het voetbal gaat kijken – een abonnement kost al gauw een half leefloon – wordt er nog altijd vrolijk gevochten op de tribunes. Het moet zijn dat ook de modale villabewoner graag uit de bol gaat.

Onze ministers zijn zich onverdroten blijven specialiseren in het breken van records inzake wachtlijsten. Zowel voor sociale woningen, uitkeringen aan mensen met een beperking, plaatsen in scholen voor buitengewoon onderwijs als afspraken bij huid- en oogartsen concurreren wij met de wereldtop voor de langste wachtlijsten.

De ministers die dat organiseren zullen logischerwijs zonder problemen herkozen worden.

Ook inzake treinvertragingen worden we stilaan onklopbaar. Alleen de trams en de bussen van De Lijn gaan er nog over. Om het comfort van de reizigers te verbeteren zullen vanaf Nieuwjaar bovendien drieduizend bushaltes worden afgeschaft. Dit zorgt echter wel voor een probleem: wat moet er gebeuren met de drieduizend bushokjes die opeens nutteloos worden? Hier kan voor u een kans liggen om uw verkiezingstoespraken glans te geven.

Er zijn verschillende mogelijkheden. Door die drieduizend bushokjes (3000 x 3,35 meter = 10,05 kilometer) naast elkaar te plaatsen, zou bijvoorbeeld, om het alsmat stijgende water tegen te houden, een originele waterkeringsmuur van Blankenberge tot Knokke geconstrueerd kunnen worden. Het kan toeristen vanuit de hele wereld aantrekken die vervolgens moeten betalen om in de bushokjes te mogen staan, waardoor de kleinste pensioenen verhoogd kunnen worden.

De bushokjes kunnen ook gestapeld worden. Volgens mijn berekening kan zo probleemloos een tweede Antwerpse Boerentoren worden gebouwd. Er blijven dan zelfs nog een paar honderd hokjes over. Zo'n bushokjesboerentoren zou eveneens volk vanuit de hele wereld lokken en Fernand Huts zal voor een dergelijk kunstwerk gegarandeerd miljoenen neertellen zodat de leeflonen boven het bestaansminimum kunnen worden uitgetild.

Mochten uw opvolgers alsnog van gedacht veranderen en toch vreemdelingen willen herbergen, kunnen de overblijvende hokjes Brusselsese parken opfleuren en onderdak bieden aan vluchtelingen vanuit de hele wereld. Bijkomend voordeel is dat in dat geval ook de reclamewanden – en de bijbehorende inkomsten – in de bushokjes behouden kunnen blijven. De vluchtelingen kunnen dan vanuit hun bed weg-dromen bij beelden van sportwagens, zonnige stranden en koffiezetapparaten.

Uitkijkend naar uw inspirerende verkiezingstoespraken wens ik u met de meeste Hoogachtung een gelukkig Nieuwjaar,

*Fr. De Meester,
nog steeds Dikke Freddy.*

'Brieven van Dikke Freddy' is een column van schrijver Erik Vlamincx. Thuisbasis van de column is www.sociaal.net

Muurschildering van Marwan Barghouti, de potentiële nieuwe leider van de Palestijnen.

Voor het eerst sinds 1921 geeft het Koninklijk Concertgebouworkest onder leiding van erdirigent Riccardo Chailly drie uitvoeringen van de *Gurre-Lieder*. Het is een oratorium van de omstreden Weense componist Arnold Schönberg, dat in 1913 in Wenen in première ging met een reusachtige orkestrale en vocale bezetting.

door KASPER JANSEN

Het wilde nachtelijke avonturenverhaal over de middeleeuws mythische liefde van koning Waldemar voor zijn minnares Tove is altijd een enorm publiek succes. Dat komt mede door de overweldigende finale, een zinderende climax met een magistrale, stralende zonsopgang, oogverblindend, en oorverdovend extatisch bezongen door een enorm koor.

Seht die Sonne, die Sonne! Farbenfroh am Himmelssaum, östlich küsst ihr Morgenraum! Lächelnd kommt sie aufgestiegen aus den Fluten der Nacht, lässt von Lichter Stirne fliegen Strahlenlockenpracht!

Onduidelijk is waarom het Concertgebouworkest de *Gurre-Lieder* na twee uitvoeringen in 1921, onder leiding van Arnold Schönberg zelf, nooit meer op de lesse-naars heeft gehad. Misschien was de naam van de fel omstreden componist toch te afschrikwekkend. Het werk is de afgelopen decennia wel enkele keren in het Concertgebouw ten gehore gebracht door andere orkesten. De Nationale Opera bracht in 1995 samen met het Concertgebouworkest wel Schönbergs onvoltooid opera *Moses und Aron* in een pro-

ductie met dirigent Pierre Boulez, regisseur Peter Stein en decorontwerper Karl Ernst Herrmann – een prestigieuzer artistiek team was denkbaar. Een jaar later was de voorstelling te zien tijdens de *Salzburger Festspiele*.

Daarna bracht De Nationale Opera in 2014 de *Gurre-Lieder* in een geënceneerde versie, een succesvolle wereldpremière, geregisseerd door Pierre Audi. Een eeuw na het begin van de Eerste Wereldoorlog had de voorstelling een apocalyptische uitstraling met het telkens herhaalde ‘Onze tijd is om’, ‘Het graf roept’ en ‘Naar het graf’. De herhaling in 2018 bood een theaterervaring als een rampenfilm, met losse scènes en flarden, soms mystiek en sprookjesachtig, soms grotesk en absurdistisch. De opkomende zon brengt geen verlossing, het kwaad is onuitroeibaar.

Het gebrek aan aandacht voor het belang van Schönberg binnen het Nederlandse muziekleven tijdens de vorige eeuw is verbazingwekkend, schreven de musicoloog Paul op de Coul en de pianist en muziekpublicist Rutger Schoute in 1982 in de publicatie *Schoenberg in the Netherlands* van het Arnold Schoenberg Institute. Dertien keer stond Schönberg tussen 1912 en 1921 als dirigent voor het Concertgebouworkest, hij bracht in de Grote Zaal vijf eigen

Gurre-Lieder: ouderwetse nieuwe muziek

Slotscène van de *Gurre-Lieder* tijdens de wereldpremière van de encensering van Pierre Audi bij De Nationale Opera, 2014.

FOTO RUTH WALZ

composities ten gehore, in de Kleine Zaal dirigeerde hij de Nederlandse première van zijn liederencyclus *Pierrot Lunaire*.

Schönberg was na het Mahlerfeest van mei 1920, waarmee het 25-jarige jubileum van dirigent Willem Mengelberg werd gevierd, op uitnodiging van de jubilaris bij het Concertgebouworkest. Hij woonde met vrouw en kinderen in Zandvoort in een (inmiddels flink verbouwde) villa in de Brederodestraat 65, riant gelegen bij duinen, strand en zee. Hij verzorgde een analysecursus aan elf deelnemers en gaf compositieles aan zijn leerlingen die met hem mee waren gekomen uit Wenen, onder wie Hanns Eisler en Max Deutsch. ‘Schönberg kan dus worden beschouwd als een waardig opvolger van Gustav Mah-

ler,’ betoogden Op de Coul en Schoute. Mahler kwam tussen 1913 en 1909 vier keer naar Amsterdam en dirigeerde eigen werk tijdens twaalf concerten, net één minder dan Schönberg. De laatste werd benoemd tot president van de Internationale Mahler Bund, maar daarvan werd weinig meer vernomen. Er was onenigheid over de honorering van Schönberg en Amsterdam zou hebben gevreesd dat Wenen alles wilde overnemen.

Inmiddels is in de Nederlandse muziekhistorie de aandacht voor Schönberg flink toegenomen, mede dankzij het Schönberg Ensemble van Reinbert de Leeuw. In 2011 voerde hij in Rotterdam de *Gurre-Lieder* uit met zo’n honderdvijftig studenten van de conservatoria in Den Haag en Rotterdam en met

tweehonderd koorzangers. Ook de Mengelbergbiografie van Frits Zwart is van groot belang. Schönberg wordt in beide delen (1999 en 2016) op tal van pagina’s genoemd in beschrijvingen van zijn relatie met Mengelberg, het Concertgebouworkest en andere activiteiten in Nederland.

Het opmerkelijkste wat Schönberg in Nederland deed, waren twee uitvoeringen van de *Gurre-Lieder*, waarvoor Mengelberg hem 3500 gulden (nu een equivalent van 20.000 euro) had toegezegd, zonder overigens daarvoor overleg te plegen met het bestuur van het Concertgebouworkest.

Op 19 en 20 maart 1921 dirigeerde Schönberg na omvangrijke voorbereidingen zijn *Gurre-Lieder*

in het Concertgebouw. De muziekkritiek had het moeilijk met dit uitzonderlijke, maar verlate stuk eigentijdse muziek. Het probleem was dat de *Gurre-Lieder*, gecomponeerd in 1900-1901 en in Wenen in 1913 in première gegaan, in 1920 al onderwets klonken. De gedateerde laatomantische stijl had niets meer te maken met de actuele, hoogst omstreden compeerstijl van Schönberg, die had afgerekend met het recente laat negentiende-eeuwse verleden. Hier klonk nog de Schönberg van het geliefde strijksextet *Verklärte Nacht* (1899, in 1917 bewerkt voor strijkorkest), niet de Schönberg die men in Amsterdam inmiddels gewend was van de *Fünf Orchesterstücke*, *Pelleas und Melisande*, de *Kammersymphonie* en de *Klavierstücke*.

De muziekkritiek hinkte op twee gedachten. Recensent Herman Rutters van het *Algemeen Handelsblad* was bij het aanhoren van de *Gurre-Lieder* verrast door Schönbergs conventionele verleden, zijn ‘gulle bekentenis van geloof in een brede, warm stromende melodie, in consonerende harmoniek. Ja, er was veel invloed van Wagner, maar op wie had Wagner geen invloed gehad? Die was er ook op Strauss, Wolf, Franck, d’Indy, Debussy en Mahler. Zelfs Brahms was er niet volmaakt vrij van gebleven. Maar door Wagner waren zij tot hun eigen persoonlijkheid gekomen.’

‘En Schönberg?’ wierp Rutters vervolgens op. ‘In de *Gurre-Lieder* kan men niet spreken van Wagner-invloed – het is volstrekte afhankelijkheid. Ik spreek niet van reminiscenties, die betekenen op zichzelf nog niets, al zijn ze ook aan te wijzen. Maar het is de Wagnergeest die hier de Schönberg-individualiteit onder hypnose brengt.’

Rutters inventariseert met brede kennis van zaken uitvoerig het Wagneriaanse in het toenmalige hoofdwerk van Schönberg, met een lengte van minstens anderhalf uur evenwaardig aan de langste symfonieën van Mahler. Hij vergelijkt Waldemar en Tove met *Tristan und Isolde*, hij hoort Waldemar zich meten met Amfortas uit *Parsifal*, bespeurt in het apocalyptische verhaal analogieën met *Götterdämmerung*. ‘Waldemars *Unsre Zeit ist um* is zóó van het Nibelungen-haarmotief afgekeken. En bij Wagnerinvloeden blijft het niet. Strauss, Puccini, Schubert-breedsprakigheid zonder Schubert-welsprekendheid. Schönberg heeft

niet één stijlhomogeniteit in zijn epigonisme.’

Dan gooit Rutters het opeens over een andere boeg. ‘Zeker, ik ben niet plotseling doof geworden voor de stellig grote en bijzondere verdiensten van dit werk. Ik kan nog altijd met overtuiging zeggen dat er tal van goede details zijn aan te wijzen, thema’s als Toves liefdesthema en Waldemars vervloekingsmotief zijn prachtige vondsten. Ook in sommige stemmingswisselingen is Schönberg heel gelukkig, met name als hij een sombere atmosfeer wil scheppen. Bijvoorbeeld de aanduiding van Toves dood en in overgangen, als die naar *Du wunderliche Tove*. En als men de partituur met een loep bekijkt, krijgt men inderdaad bewondering voor Schönbergs meesterschap in het verwerken en combineren.’

Frits Zwart vermeldt in zijn Mengelbergbiografie nog een hoogst opmerkelijke anekdote over de *Gurre-Lieder*. Ene S.S. Polak, over wie verder niets bekend is, schreef aan Mengelberg: ‘U moet weten dat wij Joden, ook verschillende orkestleden, die U als dirigent zoo hoogachten, het U en de Maatschappij Toonkunst ten hoogste kwalijk nemen dat U ons telken jare weer de *Matthäus Passion* voorzet. Wij horen niet gaarne aan, wat voor ons 1900 volle jaren eenige domme, onnozele trawanten (en in dien tijd waren de menschen nog veel dommer, ruwer en onbeschaafder dan zoovele tegenwoordig) misdreven hebben.’ Hij pleitte voor afschaffing van de jaarlijkse uitvoeringen en zag meer in een traditie waarin Schönbergs *Gurre-Lieder* jaarlijks zouden worden uitgevoerd. Het is er niet van gekomen.

De Hollandse carrière van Arnold Schönberg

Arnold Schönberg (1874-1951) was in de eerste helft van de twintigste eeuw de schrik van de klassieke muziekwereld. Zijn atonale ‘absolute’ muziek zonder toonsoort, waarbij alle twaalf tonen even belangrijk waren en even vaak moesten terugkomen, brak met de wetten van melodie en harmonie. Schönberg werd ‘de Mondriaan van de muziek’. Hij joeg daarmee decennialang het publiek de concertzalen uit en maakte ‘moderne muziek’ bij velen tot een fel gehaat verschijnsel.

Onder de beroemde componisten en dirigenten die niets van Schönberg moesten hebben, waren Richard Strauss, Otto Klemperer en Bruno Walter. Alfons Diepenbrock (1862-1921), rond de vorige

eeuwwisseling de uitzonderlijkste Nederlandse componist, keerde zich wel zeer venijnig tegen Schönberg. Hij noemde hem een ‘dissonantist’, ‘de prins der Kaphonikers’, ‘een Weensch joodje, nu wonend in Berlijn; ziet eruit als een Japanner, klein met een ronde gele kale kop, ca. 40 jaar, een buitengewoon begaafde *Musiker*, maar die naar mijn gevoel alle schoonheidsgevoel mist.’

Maar er waren ook grote bewonderaars van Schönberg. Bijvoorbeeld Gustav Mahler, die zelf in zijn onvoltooid *Tiende symfonie* (1911) soms de grenzen van de tonaliteit bereikte. En ook Willem Mengelberg, van 1895 tot 1945 de internationaal gevierde chef van het Concertgebouworkest, was

lovend over hem. In 1913 noemde hij Schönberg na het horen van de liederencyclus *Pierrot Lunaire* ten huize van de componist Ferruccio Busoni een genie en nodigde hem opnieuw uit naar Amsterdam, waar hij al eerder had gedirigeerd. In de Verenigde Staten sloot George Gershwin een opmerkelijke vriendschap met Schönberg, die in 1933 via Frankrijk naar de VS was uitgeweken.

Toen Schönberg in 1912 in Amsterdam en Den Haag bij zijn eerste Hollandse optredens zijn symfonische gedicht *Pelleas und Melisande* dirigeerde bij het Concertgebouworkest, verlieten veel concertbezoekers de zaal, om hun oren te sparen en om ingezon-

den brieven aan de kranten te sturen. De echtgenote van componist Arnold Diepenbrock, wiens naam in gouden letters is vereeuwigd op het balkon van het Concertgebouw, had echter een heel wat vrijmoediger en eigenzinniger kijk op de componist. ‘Er wordt zóó veel verschrikkelijks van hem verteld en geschreven als verwoester van alle muziektraditie, dat hij ons erg meeviel. Het is een aardig, geestig ventje, bewegelijk maar niet vermoeiend, soepel en bescheiden.’

Schönberg ging graag in op de uitnodiging van Mengelberg en bracht in 1914 met het Concertgebouworkest zijn *Fünf Orchesterstücke* (1909) ten gehore. In 1920, het jaar waarin Mengelberg zijn 25-jarige jubileum vierde met het

eerste Mahlerfeest, klonken de *Fünf Orchesterstücke* zelfs zes keer, ook bij gastoptredens in Utrecht en Rotterdam. Ze werden telkens gevolgd door de strijkorkestversie van zijn buitengewoon geliefde strijksextet *Verklärte Nacht* (1899).

Het Mahlerfeest was een groot internationaal succes zo kort na de Eerste Wereldoorlog, waarin het contact tussen kunstenaars uit tal van landen was stilgevallen. Bovendien was het voor de Europese muziekwereld een unieke kans het complete, toen nog steeds omstreden oeuvre van Gustav Mahler te horen.

Tijdens het festival klonk ook Mahlers *Achtste symfonie*, een zeer grootschalig werk voor orkest, koren en solisten, dat na de pre-

Vlnr Erich Stein, Anton Webern en Arnold Schönberg aan het Nederlandse strand (1911).

mière in München in 1910 de geschiedenis in ging als de *Symphonie der Tausend*. In feite waren er

vierhonderd uitvoerenden. De Amsterdamse uitvoeringen van de *Gurre-Lieder* overtroffen dat aantal

in 1921 met circa 750 uitvoerenden ruimschoots.

De komende uitvoeringen onder leiding van Riccardo Chailly, die het werk in 1990 op cd zette, tellen ‘slechts’ 317 uitvoerenden: 1 dirigent, 6 solisten, 150 orkestleden en 160 koorleden. Meer vindt men nu, ook gezien de omvang en de akoestiek van de Grote Zaal van het Concertgebouw, niet nodig.

Gurre-Lieder van Arnold Schönberg door KCO, Groot Omroepkoor, Laurens Symfonisch, Chordes Bayerischen Rundfunks, olv Riccardo Chailly, mmv Robert Holl (sprekster) en vocale solisten. Concertgebouw Amsterdam 1, 2, 4 febr. NPOklassiek: 4 febr 14.15 uur.

Bibliotheek van verbannen boeken

Als gevolg van zijn eigen geschiedenis heeft de Britse meesterkeramist en schrijver Edmund de Waal een bijzondere belangstelling voor alles wat met al dan niet gedwongen exil te maken heeft. Ook zijn joodse familie kende de pijn van verbanning en ontworteling. Hij raakte min of meer per ongeluk gefascineerd door de Sefardische Ottomaanse bankiersfamilie Camondo, die in 1869 naar Parijs emigreerde om daar verder fortuin te maken. Moïse de Camondo (1860-1935) kocht in het Achtste Arrondissement een groot herenhuis waar hij zijn verzameling achttiende-eeuwse antiek, kunst en glaswerk onderbracht. Hij schonk zijn verzameling aan de Franse staat, onder voorwaarde dat er niets veranderd zou worden. Het is sindsdien als museum te bezoeken onder de naam van zijn zoon Nissim de Camondo, die als piloot sneuvelde tijdens de Eerste Wereldoorlog en de erfenis van zijn vader niet kon voortzetten.

De Waal kwam er tot zijn verbijstering achter dat zijn voorouders, de Ephrusi's, in dezelfde straat hadden gewoond als de kunstverzamelaar. Beide families maakten tijdens de *belle époque* deel uit van de Parijse high society, maar ontvonden ook wat antisemitisme inhoudt. De Waal ging door de Camondo-archieven en kreeg de onbedwingbare behoefte Moïse brieven te schrijven, alsof zij samen op (exil)reis waren gegaan. Deze zoektocht mondde uit in *Brieven aan Camondo*. Zijn eerdere boek, *De haas met de amberkleurige ogen* over het 'exil' van Japanse netsukes (minibeeldhouwerkjes) van Odessa naar Parijs en van Wenen naar Tokio, was een wereldsucces.

In 2019 bedacht De Waal de installatie *Library of Exile* die op de Biënnale van Venetië furore maakte: meer dan tweeduizend titels van zo'n vijftienhonderd schrijvers en dichters uit 58 landen die hun werk in exil hebben moeten schrijven dan wel exil als onderwerp hebben. Venetië, waar De Waal vaak het getto bezocht, staat voor hem symbool voor exil. In 1516 werden alle joodse bewoners hun huis uitgezet en verplicht te verhuizen naar het stadsdeel Cannaregio. De joden konden hun getto slechts verlaten via twee poorten, die 's nachts op slot gingen. Niet-joodse Venetianen moesten zich van de overheid 'veilig voelen en niet geïnfecteerd worden door joodse ziekten' legt De Waal uit in de *Library of Exile*-catalogus van het British Museum.

De Library of Exile. FOTO BRITISH MUSEUM

De rechthoekige, witte bibliotheek, versierd met aardewerk waarop de namen staan van vernielde bibliotheken uit de hele wereld, die van Antiochië, Alexandrië en Cordoba voorop, is na Venetië te zien geweest in Dresden en in het British Museum in Londen. Het is een ontdekkingsreis rond thema's als verlies, vernieling en

verplichte verhuizing. Het project moet het publiek eraan herinneren dat 'ondanks alle ketenen en gebroken glas en brandende lichamen en gestolen land en puur verdriet de mensheid heeft weten te overleven. Dat we iets hebben gebouwd: de continuïteit van menselijke triomf over trauma,' zoals de schrijver Bonnie Greer het in de catalogus heeft samengevat.

De Waal is niet minder stellig: 'Boeken zijn verbrand als teken van macht, van edicten en preken tegen heidenen, een oproep om woorden schoon te maken. Het weerspiegelt de angst voor wat er in boeken staat, de mogelijkheden en alternatieven. Verbannen boeken eindigen altijd op de brandstapel. Verbranden verschaft helderheid, een duidelijk gevoel voor wat doorgegeven moet worden en wat ongewenst is, onuitsprekbaar, onleesbaar. De boeken gaan open terwijl ze verbranden. Het is een openbaring.' Waar men boeken verbrandt, verbrandt men uiteindelijk mensen, wist Heinrich Heine al.

Alleen al in deze eeuw zijn tal van bibliotheken verwoest, waaronder de Nationale Bibliotheek van Abchazië, de Pol-Khomri in Afghanistan, de Awqaf in Bagdad, het Aghmed Baba Institute in Timboektoe, bibliotheken in Sarajevo en de bibliotheek van Mosul in Irak. Deze laatste werd in 2015 door IS-strijders met de grond gelijk gemaakt. De Waal besloot zijn installatie te schenken aan de nieuw op te bouwen universiteitsbibliotheek, omdat 'Irak de geboorteplaats van de beschaving is'. Bovendien is Mosul de stad waar de Babylonische Talmoeed is geschreven. In de collectie slechts twee Nederlandse namen: Multatuli (*Max Havelaar*) en Frank Westerman, nota bene in vertalingen: *Ararat: in Search of the Mythical Mountain* en *El negro e io*.

Ook in de nieuwe bibliotheek van Mosul zal duidelijk worden dat wij 'geen plaatsgebonden personen zijn, maar altijd van elders komen', zoals schrijver André Aciman, verdreven uit Alexandrië, het verwoordt.

MARK BLAISSE

Twee speelse zielen en woorden met vleugels

Poëziebesprekingen hoeven als literair genre niet onder te doen voor de poëzie zelf. Geen academische handleidingen bij cryptische gedachtespels. Wel een microscoop in goed gekozen woorden, zoals in *Twee luchtreizen* van Arjan Peters, een bibliofiel kleinood, verschenen ter gelegenheid van zijn zestigste verjaardag, met een fraai frontispice van Floris Tilanus.

Door de lucht wordt op de eerste twee bladzijden gereisd in een gedicht van Fritz Harmsen van Beek (1927-2009) en een van Remco Campert (1929-2022), niet toevallig de meest sprankelende Nederlandstalige dichters van de naoorlogse periode, ooit als getrouwd stel ook bewoners van het roemrijke buiten Jagtlust. Op beider achtergrond werpt Peters een korte

maar heldere blik. De behandelde gedichten – *Waarom ik niet* etc. en *Licht van mijn leven* – krijgen daarvoor extra glans. De ene dichter vliegt weg in de gedaante van een vlinder, de andere valt boven het Vondelpark 'voor eeuwig uiteen' en verenigt zich onder meer 'met het fijnstof van de stad'. Zo hoort het: laat de taal vooral dingen oproepen die onze werkelijkheid ontstijgen.

Peters geeft een behartenswaardige duiding van beide luchtreizen. Het gedicht van Harmsen van Beek omschrijft hij als de beginselverklaring van iemand die wegvliegt en afscheid neemt van het (sociale) leven. De 'beeldschoonloze duiternis' waarin de dichteres opgaat, wordt er terecht nog even uitgelicht door Peters – het is de voedingsbodempoor de vlinderwording.

Betoverend is verder zijn obser-

vatie dat beide verzen op elkaar 'lijken te rijmen'. Het zijn in elk geval gelijklopende voortbrengselen van twee speelse zielen. Bij Campert is namelijk evenzeer sprake van een principeverklaring en een vaarwel. Een verschil bestaat niettemin waar Harmsen van Beek zelf kiest voor haar vlucht en Campert zich de zijne laat aanleunen. Een overeenkomst schuilt dan weer in iets mystieks. Peters: 'Een ander gevolg van de metamorfose, of je die nu in gang zet (zij), dan wel ondergaat (hij), is dat je op vele plekken tegelijk kunt zijn. Ook verdwenen blijf je deel uitmaken van de wereld.'

Dergelijke bespiegelingen, waarbij dichtkunst en dichters gelukkig niet aan gort worden geanalyseerd, maken het beeld in de microscoop van Peters haarscherp. Wat ook geldt voor zijn welhaast melodi-

euze slotopmerking over de 'herlezer' van deze luchtreizen: 'Hij doet niet anders dan ooit geschreven woorden laten herleven en ze opnieuw, nog even, vleugels geven.'

PAUL GELLINGS

derinckx.nl € 24,50

Bij bespreking van boeken van Argusmedewerkers kan strikte objectiviteit niet worden gegarandeerd.

'Als Finland verliest, komen we in Siberië terecht'

Najaar 1939. Rusland valt Finland binnen. Stalin wil snel doorstoten naar Helsinki. Het wordt een fiasco: de Russen lijden nederlaag op nederlaag. Toch winnen ze. Ze voeren eindeloos verse troepen aan en bombarderen weerloze dorpen en steden. 95.000 Finse jongemannen sneuvelen. De parallel met Oekraïne is opmerkelijk.

Na 105 dagen eindigt de oorlog. Finland moet Karelië afstaan, een strook land aan de oostgrens.

'Er komt oorlog.' Wat deze drie woorden in mensen aan angsten, ontkenningmechanismen, afwegingen en daden kunnen oproepen, lees je in de roman *De tijd van de winteroorlog* van Eeva Kilpi, deel één van haar autobiografische oorlogstrilogie die verscheen in 1989 en nu eindelijk is vertaald.

Zij is elf jaar en woont met haar familie in Karelië. Via haar maak je alles mee: 'Er komt oorlog. Vader zegt dat met een stem die voor ons kinderen nieuw is. Hij

richt zich tot moeder alsof wij er helemaal niet bij zijn.' Althans, zo herinnert Eeva het zich. Zo was het. Of toch niet? 'Zei vader dat zinnetje nou of was het moeder?' Wat heeft ze wél onthouden en wat niet? Is het wel écht gebeurd? Wanneer ze haar herinneringen aanraakt, zijn ze plotseling 'broos en breekbaar als gedroogde planten in een oud herbarium'.

Ze ziet hoe volwassene het leven koste wat kost zijn natuurlijke gang willen laten gaan. Als het station wordt gebombardeerd, is dat een schok, maar moeder is vooral woedend, omdat ze nu de bestelde bontmantel van eekhoornbont niet kan ophalen in Viipuri. 'Driehonderd eekhoorns hebben hun leven mogen geven onder heel normale vredesomstandigheden, opdat moeder tot een van Hiitola's best geklede vrouwen kan worden gerekend. Vrede op aarde en in de mensen een welbehagen!'

Kleine Eeva ontgaat niets, maar ze kan geen kant op met haar gevoelens. 'Een wereld die oorlog

voert heeft geen tijd om na te denken over kinderen. Er rest alleen nog de rol van kind: zwijgen en niet oppvallen.' De familie wordt geëvacueerd en ze komt terecht in een overbevolkt huis vol vrouwen, die ze schoonzustante, jongetante, zieketante en adventistentante noemt. Ook in dit vrouwelijk thuisfront is het soms oorlog.

De dagen rijgen zich aaneen. Bewolkte dagen en dagen met helder winterweer. Die laatste worden gevreesd, want dan komen de Russische bommenvliegtuigen. Op school zingt ze patriotische liedjes over Finse heldsoldaten, ver weg aan het front: 'Als Finland verliest, komen we allemaal in Siberië terecht.'

Opeens is de oorlog voorbij. Naar Siberië hoeven ze niet, terug naar huis kunnen ze niet: Karelië is nu Russisch. Een tragedie. Haar herinneringen aan dat moment zijn tekenend voor de gevoelvolle fijnzinnigheid van deze roman: 'Geen enkel gevoel

van shock of van een zenuwinstorting, geen teleurgestelde kinderziel, geen verwijt aan Gods hardhorigheid. Daarentegen een bizar tafereel in de keuken, waar een huilende moeder haar schoonmoeder om de hals valt.'

De heimwee naar het verloren thuis in Karelië is Eeva Kilpi nooit kwijtgeraakt. "Mijn hart is destijds gebroken," zegt ze later, "ook al besefte ik dat toen niet." Een leegte die ze vult met schrijven over een 'verdriet dat nooit echt overgaat'.

JOS BOURS

beien, € 21,95

Deel twee verschijnt in maart.

Eeva Kilpi: *De tijd van de winteroorlog*. Een herinnering aan mijn kindjaren. Vertaling: Maria Falenius en Frank Hendriks. Wilde aard-

En dan had hij het weer verpest voor zichzelf

Boris van der Lek (l) en Danny Kegel.

De titel *Power of Rock* is zorgvuldig gekozen: het is een citaat van jazzgrootheid Art Blakey, die zijn collega's voorhiel dat het goed is om een fout zo luid mogelijk kenbaar te maken. Dan doe je het de volgende keer zeker niet meer op die manier.

Voor de Haagse drummer Danny Kegel heeft deze wijze les exact dezelfde functie. Trap er niet in. Zo'n aanlokkelijk aanbod als hij ooit kreeg: een leuk reisje naar Peru, alles inbegrepen. Hotels, diners, dames. Alleen moest hij dan wel kilo's cocaïne meenemen op de terugreis. Op het vliegveld bij Lima ging het meteen mis, hij kreeg na lang wachten vijftien jaar cel aan zijn broek. Dat werden uiteindelijk tien jaren, na betaling van een fikse donatie aan de rechters.

Die gevangenis in Peru was uiteraard een hel – dat verhaal is de hoofdmoot van het boek. De instelling was ontworpen voor een veel kleiner aantal gevangenen dan er echt zaten. Toch redde de drummer zich een beetje, bijvoorbeeld door het geven van massages. Maar toen hij werd vrijgelaten bleek hij een kolossale schuwheid voor andere mensen te hebben opgebouwd. Door een baantje als clown in een circus kwam er weer wat ritme in zijn leven.

Nu wil hij anderen vertellen hoe ze zulke fouten moeten vermijden. Met de theatershow *Power of Rock*, samen met tenorsaxofonist Boris van der Lek (die over zijn troubles met zijn gebit ook al een boek schreef: *Gebit Zonder Eind*). En met zijn boek *Power of Rock*, een titel die verhuult dat Kegel (51) eigenlijk jazzdrummer is. Hij speelde als zestienjarige in de band Jazzinside, kreeg op het conservatorium les en goede raad van Ack van Rooyen, was lid van de Yerba Buena Jass Bande (met muziek die leek

op die van de Dutch Swing College Band 'maar wij spelen beter').

Het lukt zelfs om samen met een vriend ook wat liedjes op internetlijsten te krijgen. Maar ja, onmin over geld. 'Ik neem graag risico's en denk nooit lang na.' Snelkraken en gratis winkelen gaven net zo'n kick als goed spelen. Danny werd veelpleger. En ondertussen had hij al ruim kennis genomen van de geneugten die drugs hem bleken te bieden. Opgedaan in kringen van de Yerba Buena Bande, jazeker.

Maar er komen meer drugs. En depressies. Betalingsachterstanden. Spelen wordt ook hoe langer hoe moeilijker. Bijvoorbeeld toen hij zou optreden in Utrecht met Cor Bakker en Frits Landesbergen. 'Zo kon het dus gebeuren dat ik thuis op de bank zat, dope en pijp in m'n hand, starend naar de klok, alsoer denkend: "Nu zou ik eigenlijk de trein moeten hebben... Nu begint zo ongeveer het concert... Nu is het echt te laat om te gaan... Kut, ze zijn nu begonnen, kuuuuut!"' En dan had hij het weer verpest voor zichzelf.

En toen kwam dat aanbod om naar Lima te vliegen. Dat risico nam hij wel. Hij dacht immers nooit lang na.

COEN DE JONGE

Danny Kegel & Ad Benard: *Power of Rock*. Tien jaar in een Peruaanse cel. Bestellen: www.dannykegel.nl € 23,95 E-book: € 11,99

Nieuwe muziek van eigen bodem

En nieuw stuk van de voormalige Componist des Vaderlands Peter Jan Wagemans, dat mag wel in de krant! Hij schrijft graag muziek die goed valt bij het publiek, zoals de opera *Legende*, in 2007 met groot succes voor het eerst concertant uitgevoerd tijdens de Zaterdag-Matinee door het Radio Filharmonisch Orkest. In 2011 was het een spectaculaire en kolderieke voorstelling van De Nationale Opera. Het verhaal van de absurdistische stripopera was gebaseerd op de vliedervanger Prikkebeen van Godfried Bomans.

Nu komt Wagemans met de wereldpremière *Venus Birth*. Het stuk zou aanvankelijk *Passacaglia* heten, maar verwijst nu naar de Griekse mythe rond de geboorte van de liefdesgodin Venus, die ter wereld kwam uit zeeschuim. Beroomd is het schilderij van Botticelli in Florence, dat Venus toont in een coquille Saint Jacques-schelp. Wagemans schreef het stuk in opdracht van het Nederlands Philharmonisch Orkest dat het uitvoert o.l.v. Markus Poschner. Verder op het programma het *Vioolconcert* van Mendelssohn met solist Marc Bouchcov en de *Tragische Ouverture* en *Vierde symfonie* van Brahms.

Meer Nederlandse muziek bij dit orkest in februari als de voormalige chef Hartmut Haenchen dirigeert: *Mors aeterna* van Willem Jeths, de eerste Componist des Vaderlands. Het stuk, een deel uit zijn voor de ZaterdagMatinee geschreven *Requiem*, wordt omlijst door het 'Ricercares' uit Bachs *Musikalisches Opfer* in de orkestratie van Anton Webern en de *Negende symfonie* van Anton Bruckner. Haenchen is tegenwoordig famous als Bruckner-interpret, dus dit concert is niet te missen in dit jaar waarin de tweehonderdste geboortedag van Bruckner wordt herdacht.

KASPER JANSEN

Still uit The Hunt for Raoul Moat.

Peter Jan Wagemans

FOTO FLORIS LEEUWENBERG/PETER-JANWAGEMANS.NL

Ned. Pho. Orkest met o.a. Wagemans: 25/1 Philharmonie Haarlem, 27, 28/1 Concertgebouw Amsterdam
Ned. Pho. Met Jeths en Bruckner: 24 en 26/2 Concertgebouw Amsterdam, 25/2 TivoliVredenburg Utrecht.

Drieluik over geweldsdrama

In Nederland kreeg de zaak Raoul Moat in juli 2010 relatief weinig aandacht, in België veel meer en heel Groot-Brittannië volgde de ontwikkelingen op de voet. Meteen nadat de gewelddadige Moat was vrijgelaten uit de gevangenis, schoot hij de vriend van zijn ex-partner Samantha dood; zij raakte zwaargewond. Daarna schoot hij een nietsvermoedende agent in het gezicht, die zou voor altijd blind blijven. Wat volgde was een klopjacht in en rond Newcastle, ondertussen speelde hij een week lang kat en muis met de politie. Hij werd getraceerd, de onderhandelingen met de gewapende Moat duurden zeven uur en eindigden met zijn zelfmoord. ITV maakte er een driedelige docudrama van met zoveel mogelijk oorspronkelijke teksten, iedereen wordt met naam genoemd. Bij elkaar twee uur. Echt spannend is het drieluik niet, en

misschien is het juist daarom zo goed. Een overtuigende reconstructie.

Natuurlijk was het onverantwoord Moat vrij te laten zonder de betrokkenen te waarschuwen, maar dat was vooral toeval en misverstand. En natuurlijk had Samantha bij haar bezoek aan Raoul, die toch al een hekel aan de politie had, niet moeten zeggen dat haar nieuwe vriend politiemans was – wat hij niet was, hij was karatelaar. Ze deed het in de hoop dat het Raoul zou afschrikken haar nog te benaderen. Haar schuldgevoel nadien was levensgroot.

De rol van de pers, het optreden van de politieleiding, de onderhandelingen met Moat, het wordt allemaal invoelbaar, inclusief geklungel – tja, zo gaan die dingen.

Dat wordt wat moeilijk bij de Facebookpagina die is opgericht tot ophemeling van Moat. De arme man die door zijn vrouw in de steek was gelaten. 'Voor altijd respect, mate!' 'RIP Raoul Moat, je bent legende!' Dertigduizend likes. Premier David Cameron toonde zich in het Lagerhuis verontwaardigd. Het duurde lang voordat de pagina werd verwijderd.

PAUL ARNOLDUSSEN

The Hunt for Raoul Moat, op NPO Plus.

Hulde aan de eerste architectes

Het was begin twintigste eeuw bepaald niet aantrekkelijk voor vrouwen om bouwkunde te gaan studeren aan de TU Delft. De aldaar regerende hoogleraar Granpré Molière was niet alleen een uiterst conservatieve bouwmeester, hij was ook de mening toegedaan dat vrouwen niet hoorden te studeren en al helemaal geen bouwkunde. Fysiek te zwaar (steigers!) en contact met 'werklieden' onwenselijk. En ook professor Evers had destijds geen beste reputatie: hij noemde alle vrouwelijke studenten bij dezelfde

voornaam en onderwierp ze aan extra moeilijke technische vraagstukken.

Deze heren hadden eens moeten weten wat vrouwelijke ster-architecten vandaag de dag tot stand brengen. Francine Houben bouwt bibliotheken in de VS, culturele centra inclusief stadsplanning in China, Cécilia Gross bouwt het olympisch zwembad in Parijs en Marlies Rohmer was jarenlang rijksbouwmeester. Deze en vele andere vrouwelijke architecten staan op de schouders van de studentes die zich begin twintigste eeuw in het hol van de bouwkundige leeuw gaven. Onder de opbeurende titel *Hulde aan onze kranige architecte!* schetst kunsthistoricus Erica Smeets-Klokgieters de wereld van 21 pionierende vrouwen die tussen 1917 en 1945 hun architectenopleiding voltooiden aan de TH Delft en de Academie voor Bouwkunst in Amsterdam. Het is een kloek, mooi vormgegeven en rijk geïllustreerde handelseditie van haar promotieonderzoek (2022).

Het zijn over het algemeen vrouwen uit goeie milieus die in hun niet zo voor de hand liggende keuze werden gestimuleerd door progressieve ouders. Eenmaal gediplomeerd was de strijd echter nog niet gestreden. Veel vrouwelijke bouwkundig ingenieurs moesten genoegen nemen met ondergeschikte baantjes, en vanaf 1924 volgde ontslag als ze gingen trouwen. Prijsvragen boden een kans, tenminste als ze zich als 'de heer' of als 'ir' presenteerden, zoals de later succesvolle stedenbouwkundige Ko Mulder in 1926 deed. Ze eindigde hoog met haar ontwerp voor een brandweerkazerne dat volgens de onwetende jury 'een stoer mannelijke geest' uitstraalde.

Drie bouwkundigen krijgen een uitgebreide monografie, van wie die van Riné Boérée, in 1929 afgestudeerd in Delft, de opmerkelijkste is. Zij werd een verdienstelijke betonspecialist bij de Genie; betonnen constructies van bunkers en de aanleg van landingsbanen waren haar specialiteit.

De ingekleurde foto's met korte biografietjes van de 21 architecten in het laatste katern vormen een eervol saluut aan deze inderdaad kranige vrouwen.

MICHAJA LANGELAAN

Erica Smeets-Klokgieters: *Hulde aan onze kranige architecte! De opkomst van de eerste vrouwelijke architecten van Nederland* nai010 uitgever, € 34,95

Glad

Ziezo, wij hebben oud en nieuw weer eens gehad en hoe dat ook verliep, wij hebben het geweten, hoog tijd voor nieuw beginnen en voor glad vergeten en als het meezit wordt het ook nog buiten glad, wanneer de sneeuw van vroeger, die met kerst ontbrak, in witte wolken weer de aarde doet verbleken en brekebenen overal weer benen breken, vervolgens wordt het dan gewoon weer 'Aan de bak!' in goed vertrouwen: 'Dit jaar gaat weer glad verlopen'... Wat straks met die formatie nog maar valt te hopen.

Bioheibel

Verschrikkelijk slecht geschreven door 'een heel onaantrekkelijke vrouw' in 'lelijke taal' – dat zegt Connie Palmen in de *Volkskrant*-podcast *Met Groenteman in de kast over Alles gaat terug op vroeger*, de bijna vijfhonderd bladzijden dikke pil over het turbulente leven van Ischa Meijer (1943-1995), met wie zij in zijn laatste jaren verkeerde.

Zes minuten lang gaat La Palmen tekeer tegen Annet Mooij, de schrijfster van het boek: "Ze is een lesbische vrouw [...] die niets begrijpt van vrouwen die van mannen houden. [...] Ze begrijpt niets van heteroseksualiteit, van geilheid. Echt volkomen nul. Het is zo weinig sexy."

De doorgewinterde lezer herinnert zich de openingsscène van *I.M.*, het boek dat Palmen in 1998 publiceerde over haar relatie met Meijer. Al in de eerste zeven regels hebben beiden in hun broek gepeopt: bedoelt ze dat met heteroseksuele geilheid?

Onmiddellijk nadat de literaire website *Tzum* de giftige podcast had gesignaleerd, regende het reacties waarin het seksisme van Palmen en de afzijdigheid van interviewer Gijs Groenteman werden geheld.

Jolande Withuis, die een biografie schreef over prinses Juliana, liet weten dat het 'alle fatsoen te buiten gaat' dat Palmen 'een schrijfster ongeschikt verklaart als biograaf omdat zij een 'onaantrekkelijke lesbische vrouw' zou zijn.

Mirjam Meijer aarzde of zij zich in de discussie zou mengen, omdat zij 'als van Ischa absoluut bevooroordeeld' is, maar zij doet het toch, om Annet Mooij te steunen. 'Ze heeft naar mijn mening een heel mooie en ook zorgvuldige en evenwichtige biografie geschreven over mijn oudste broer, Ischa. En dan op zo uiterst onfatsoenlijke wijze te worden aangevallen als Connie Palmen doet...

Ischa Meijer FOTO NOORDHOLLANDS ARCHIEF

teraf, aldus Klok: "Ik had [...] namens de luisteraar moeten zeggen dat haar woorden wel erg ver gingen."

Iemand die zich Beau noemt, beziet het in een reactie op *Tzum* weer net iets anders: 'We mogen Connie Palmen dankbaar zijn voor de provocerende uitspraken die eindelijk weer eens wat stof doen opwaaien in dit veel te dorre, brave literaire landschap.'

FRANK VAN DIJL

Zou hij dan ook mooier gaan zingen?

Achteraf beschouwd kan het megasucces van Heintje onmogelijk worden losgekoppeld van de wending die de Rolling Stones, Beatles en overige langharige pophelden met jankende gitaren aan de populaire muziekcultuur gaven. Verontruste ouders deden 's nachts vanwege de herrie geen oog dicht. In het gesubsidieerde jeugdhonk ging de haspijv nog eens rond, de schoolconciërge viste een condoom uit de prullenbak. Wat moest er terecht komen van een opgroeiende generatie die danste rond het vreugdevuur van opgestoekte normen en waarden?

Geen wonder dat het tegengeld uit het keeltje van een twaalfjarig Limburgs joch bij brede lagen van de bevolking direct aansloeg. "Mama, jij bent de liefste van de hele wereld," kweelde Heintje in 1967 – en dat was precies de boodschap waar honderdduizenden moeders naar smachtten, nadat ze waren toegesnaagd door ongewassen zonen en dochters die de weg naar volwassenheid zonder sturing door bemoeizuchtige ouders meenden te kunnen afleggen. Natuurtalent Heintje kon de stem van de Italiaan Robertino Loreti en vooral diens hit *Mama* overtuigend imiteren, hetgeen hem bij een regionale talentenjacht prompt de eerste prijs opleverde.

Muzikant Addy Kleingeld uit Helmond, Nederlands kampioen accordeonspelen en producer bij CNR, reisde zodra hij werd getipt over de jonge winnaar haastig naar Limburg. Daar nam hij zijn accordeon uit de koffer en vroeg Heintje een lied te zingen, waarop deze *O sole mio* aanhief. "Ga maar weer voetballen," zei de producer na het aanhoren van de eerste twaalf maten. "Ik weet genoeg." Kleingeld verklaarde achteraf dat hij bij de eerste kennismaking beseftte dat hij 'goud in handen had'. Hij was bevriend met de Duitse producer Wolfgang Roloff, en samen zouden ze van Heintje niet alleen de eerste kinderster van Nederland maken, maar hem ook klaarstomen voor een internationale carrière. De twee mannen componeerden de twaalf nummers voor de elpee *Dit is Heintje* (1967) waarmee de zanger zijn opzienbarende debuut maakte.

Om het instuderen van het repertoire aantrekkelijker te maken, had Kleingeld Heintje een pony in het vooruitzicht gesteld: bij het eerste liedje verdiende hij een been, bij het tweede de staart en bij het twaalfde uiteindelijk het hoofd. Heintje noemde de viervoeter Addy.

Van de tweede langspeelplaat *Heintje* (1968) verschenen simultaan een Duitstalige en een Neder-

landse versie. Het nummer *Ich bau' dir ein Schloss* werd in Nederland, Duitsland, Oostenrijk en Zwitserland met een oplage van 700.000 exemplaren het best verkochte 45-toeren-plaatje van dat jaar. De wereld stond in brand, in Parijs beklommen studenten de barricades, dominee Martin Luther King werd doodgeschoten, volksmassa's ageerden tegen het Amerikaanse bommentapijt op Vietnam – en intussen, alsof er niets aan de hand was, zong Heintje, de blijmoedige leeuwerik uit Bleijerheide, een lied waarin hij zijn vriendinnetje beloofde een kasteel voor haar te bouwen.

Als representant van de jongste generatie verkondigde Heintje de geruststellende boodschap dat materialisme en eigenbelang nog steeds hoog stonden aangeschreven. *Ich bau' dir ein Schloss, so wie im Märchen/ Da wohn ich mit dir dann ganz allein/ Da kannst du dan froh und glücklich sein*. In 1969 lifte het door Gert Timmerman naar voren geschoven kindsterretje Wilma mee op het succes: ook haar plaatje *Heintje, baue ein Schloss für mich* werd een hit.

Heintje en Wilma waren het antwoord van de benauwde kleinsburger op de jaren zestig. De onlangs verschenen bundel *Licht van troost* met het verzameld werk van dichter Theun de Winter bevat een venijnige overpeinzing ten aanzien van het goedkope sentiment waarin de leeuwerik uit Bleijerheide griesierde: 'Als men nu eens/ met een gloeiende stopnaald/ het licht/ uit de oogjes van Heintje/ verwijderde/ zou hij dan ook/ mooier gaan zingen?'

RUDIE KAGIE

Bammetje oude frieten

Nick Townsend, hoogleraar volksgezondheid en voeding in Bristol, is ongerust. Hij werkte mee aan het *World Health Report 2022* dat obesitas in de hele wereld onderzocht. Daarin is een lijst opgenomen met obesitaspercentages, waaruit blijkt dat vooral de Britten in sneltreinvaart dikker en dikker worden. Oorzaken: een laag inkomen, toenemende armoede en een voorkeur voor makkelijk verkrijgbaar, ultrabewerkt voedsel dat goedkoper is dan verse producten. De Cooks-eilanden staan bovenaan de lijst: ruim vijftig procent van de bevolking heeft overgewicht. De slankste mensen, op plaats 213, wonen in Timor. Engeland staat op nummer 38 met 28 procent obesitas; Nederland staat tussen Montenegro en Noord-Macedonië op 117, met een percentage van 21,57.

Wat eten de Britten graag? Merkwaaardige dingen als bonen met tomatensaus uit blik op toast en overgebleven spaghetti en frieten op toast of op een slappe witte boterham. Voor restverwerking een tien met een griffel. Koningin Ca-

milla gaf laatst het slechte voorbeeld. Ze vertelde dat ze dol was op *beans on toast*, maar wel van het chique merk Heinz. Heinz heeft onlangs de prijs van zijn blikken verhoogd en er minder bonen en meer saus in gestopt. Vijfenviertig procent van de Britten eet minstens eenmaal per week bonen uit blik. Beans on toast is goed voor ruim vijfhonderd calorieën.

In *Food and cultural studies* van de psycholoog Bob Ashley staat een anekdote over prins Charles. Een uitgeverij vroeg hem een recept te leveren voor een kookboek over de Britse keuken. De prins, of iemand van zijn PR-afdeling, gaf er twee: een voor een Italiaans brood met basilicum en pijnboom-pitten, en een recept voor gnoechi met pesto. De redactie van het boek constateerde dat de prins niet erg van Brits eten hield, maar besloot de Italiaanse recepten toch maar op te nemen 'omdat Brits eten erg eclectisch is geworden'.

Wat eten de Britten het liefst dat ze zelden thuis klaarmaken? Dat zijn fish and chips, roastbeef

Beans on toast.

met Yorkshire pudding, pies, mash and bangers, toad in the hole, roast chicken en een uitgebreid ontbijt met eieren, bacon, worstjes, tomaat, bonen, champignons etc. Ze bezoeken als ze uit eten gaan bij voorkeur een Italiaans-, Indiaas/Balti-, fast food- of Mexicaans restaurant.

Toch ook even opgezocht wat wij Nederlanders liefst eten. Het is nog steeds AVG: aardappels, vlees en groente. Favorieten: gekookte aardappels, bloemkool en een balletje gehakt, en stamppot.

Recept voor stamppot met knolselderij en bloedworst. De bloedworst kan worden vervangen door ongepaneerde boudin noir-worstjes.

1 kleine knolselderij, schoongemaakt, in blokjes

750 g kruimige aardappels
2 eetl geknipte bieslook
100 ml warme melk
100 g boter
4 plakken bloedworst
bloem
2 eieren, losgeklopt
paneermeel

Kook de knolselderij samen met de aardappel in circa twintig minuten gaar en giet af. Wentel de plakken bloedworst eerst door bloem, vervolgens door de eieren en ten slotte door paneermeel. Bak ze in de helft van de boter in enkele minuten aan beide kanten knapperig. Stamp de groenten fijn. Roer de warme melk en de rest van de boter erdoor. Bestrooi met bieslook.

ANNE SCHEEPMAKER

TER VEILING

Wat hangt daar nou aan de bovenleiding in de Leidsestraat? Forse ets van

Herman Gordijn. Heeft hij gedacht aan die uitbraak van mond- en klauwzeer waarbij minder verfijnde boeren uit Kootwijkerbroek dode varkens in de bomen hingen? Nee, dat gebeurde in 2001, dit werk is zeven jaar ouder. Vooruitziende blik? Daar was Gordijn niet van. "Mijn werk moet heel dwingend zijn, het moet onontkoombaar zijn, maar er moet niet een opgelegd verhaal achter zitten."

Kunstveiling.nl Zoektermen Gordijn Leidsestraat. Openingsbod 295 euro, bod 12 januari 10.00 uur nog steeds 295 euro, eindtijd 22 januari 19.18 uur.

Verkneukelen

Op eerste kerstdag vloog er een dagpauwoog langs het raam, ik kon mijn ogen niet geloven. Maar alvorens terug te keren naar zijn behaaglijke schuurtje kwam hij nog een keer voorbij, ik vergiste me dus niet. Dat was eerste kerstdag. Tweede kerstdag gingen we naar *Singin' in the Rain*, in Technicolor in de bioscoop, op een scherm dus, zodat je alles goed

scoop worden ze niet meer.

De eerste keer dat ik *Singin' in the Rain* zag, zal in 1953 zijn geweest, in Tuschinski. Ik was toen tien jaar. De tweede keer was in de City, in 1983. Onze dochter was toen tien, en in de bioscoop kwamen we Ischa Meijer tegen met zijn zoon die ook tien zal zijn geweest. "Ook met de opvoeding bezig?" zei Ischa. 2023 bracht de derde vertoning van de wondermusical, die me weer uitzinnig van vreugde maakte, want o, wat is het schitterend allemaal, Debbie Reynolds die uit een taart springt, Donald O'Connor die door een muur heen danst, Gene Kelly die zingend door de plassen springt en Jean Hagen die met haar stem de show steelt. Voor volgend jaar hoop ik op *Three Little Words* met Fred Astaire, Vera-Ellen, en Debbie Reynolds.

Weer thuis heb ik de nieuwe biografie over Ischa Meijer er nog even op nagekeken, maar nee, *Singin' in the Rain* komt er niet in voor.

KLEIN GELUK

kon zien. In de Parisienzaal bovendien, waar we, toen ie nog in het Filmmuseum zat, voor het eerst naar de film gingen met onze kleindochter, die er nu ook bij was. Al dagen van tevoren liep ik me te verkneukelen en kon je in huis fragmenten van *Good Morning* en *All I do is Dream of You* voorbij horen komen. Gene Kelly, Debbie Reynolds, Donald O'Connor en Jean Hagen, in het echt zeg maar, want echter dan op een filmscherm in een bio-

GUUS LUIJTERS